De repatriatie van de Nusantara collectie

Hoe een teruggave van koloniaal erfgoed
de belangen van Nederland kan dienen

Marike Geurts
3918750

Ma Thesis Cultuurgeschiedenis van Modern Europa
Universiteit Utrecht
23 januari 2020

Aantal woorden: 17.834

ABSTRACT

Following current research on heritage diplomacy and cultural policy, this thesis focusses on the tension between the internal and external uses of heritage within the Dutch government. Using a critical discourse analysis, Dutch cultural policy, the Heritage Act of 2016 and the LAMO (the Dutch regulation for deaccessioning of museum objects) will be critically investigated in the repatriation of the Nusantara collection between 2012-2018. Besides this, I will investigate the history of return of cultural objects in the Netherlands.

In this thesis repatriation is understood as the return of cultural objects as an act of reconciliation or atonement. I will argue that this is not the case in the return of the Nusantara collection. I will show how the Netherlands have institutionalized a cultural nationalistic discourse of heritage in their Heritage Act and regulation regarding deaccessioning cultural objects. Consequently, in case of a return, the collection needs to be tested if it worthy of national protection. This means that objects arguably meant to be returned to Indonesia, by law had to stay in the Netherlands.

At the same time (shared) heritage was used in the area of cultural diplomacy. This means that the Dutch government used heritage to promote their economic relationship with Indonesia. The return of cultural heritage was not about the stated atonement, but about improving the Dutch economic relationship with Indonesia. This way, I expose the cultural impact of existing asymmetrical relations of power between the Netherlands and its former colony Indonesia in the uses of shared heritage.

INHOUDSOPGAVE

Inleiding **p. 5**

Wetenschappelijke positionering p. 7

Probleemstelling p. 10

Bronnen en methode p. 11

Rechtvaardiging en relevantie p. 13

Hoofdstukindeling p. 13

Hoofdstuk 1. Erfgoed, repatriatie en diplomatie **p. 15**

1.1 Soft power, erfgoeddiplomatie en instrumentalisme p. 15

1.2 Repatriaties: wiens eigendom is cultureel erfgoed? p. 20

1.3 Repatriaties, cultureel erfgoed en politiek p. 22

1.4 Conclusie p. 26

Hoofdstuk 2. Nederlandse geschiedenis van het repatriëren **p. 27**

2.1 Het ontstaan van koloniale collecties in Nederland p. 27

2.2 De eerste poging tot teruggave p. 28

2.3 Cultureel erfgoed in internationale betrekkingen p. 30

2.4 Jaren ’80 en daarna p. 37

2.5 Conclusie p. 38

Hoofdstuk 3. De Nederlandse cultuursector **p. 40**

3.1 De teruggave van gedeeld erfgoed p. 40

3.2 Het selectieproces p. 45

3.3 De reactie van Indonesië p. 50

3.4 Conclusie p. 51

Hoofdstuk 4. Gedeeld cultureel erfgoed en de handel tussen Nederland en Indonesië **p. 53**

4.1 De overhandiging van de gouden kris p. 53

4.2 Internationaal cultuurbeleid 2013-2016 p. 56

4.3 Gedeeld cultureel erfgoed en cultuurdiplomatie p. 58

4.4. Conclusie p. 61

Conclusie **p. 63**

De historische inbedding van de repatriatie p. 63

Het cultureel nationalistisch discours van erfgoed p. 64

Gedeeld erfgoed in dienst van nationale belangen p. 65

Repatriatie, teruggave of overdracht? p. 66

Beperkingen en aanbevelingen p. 67

Lijst met afkortingen **p. 69**

Bibliografie **p. 70**

Bronnen p. 70

Literatuur p. 72

Overige p. 74

INLEIDING

Op 23 november 2016 overhandigde minister-president Mark Rutte een gouden kris aan de Joko Widodo, de president van Indonesië. Deze kris was onderdeel van de collectie van het in 2013 gesloten Volkenkundig Museum Nusantara te Delft. De overhandiging stond symbool voor de 'voltooide' repatriatie van ongeveer 1500 objecten uit de collectie Nusantara aan Indonesië. Hoewel de overhandiging van de gouden kris in 2016 plaatsvond, duurde het nog twee jaar voordat Indonesië de officiële papieren betreffende de teruggave ondertekende en de geselecteerde objecten op transport konden.[1]

Museum Nusantara was het enige Nederlandse museum Indonesië. Het museum moest sluiten wegens bezuinigingen in de gemeente Delft.[2] Op dat moment bezat het museum een collectie van 18.000 voorwerpen, 16.000 foto's en beelddragers, en 8.000 boeken, tijdschriften en artikelen, vrijwel allemaal gerelateerd aan Indonesië.[3] De collectie is ontstaan uit de Indische Instelling in Delft, een onderwijsinstituut opgericht in 1864 voor toekomstige ambtenaren in Nederlands-Indië. Om dit onderwijs van beeldmateriaal te voorzien, namen docenten en studenten aan de opleiding etnografica uit Nederlands-Indië mee.[4] De opleiding sloot in 1899 en in 1911 werd de collectie overgedragen aan het Etnografisch Museum Delft, dat in 1977 veranderde in Museum Nusantara.[5] De collectie werd sindsdien aangevuld met aankopen, bruiklenen en legaten.[6]

Vanwege deze koloniale geschiedenis werd de collectie Nusantara in de repatriatie beschouwd als gedeeld erfgoed van Delft, Nederland en Indonesië.[7] Volgens de Rijksdienst Cultureel Erfgoed (hierna: RCE), onderdeel van het Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap (hierna: OCW), wordt iets verstaan als gedeeld erfgoed wanneer bijvoorbeeld archieven, scheepswrakken en in dit geval een museale collectie 'sporen van een gedeelde

---

[1] Jos van Beurden, *Herplaatsing Collectie voormalig Museum Nusantara Delft 2013 – 2018. Lering en vragen* (2018) digitale publicatie beschikbaar via: https://collectie-nusantara.nl/#/query/6ce874ef-d523-43ea-a294-5568d23d326a (geraadpleegd 9 september 2019), 70.
[2] Van Beurden, *Herplaatsing Collectie voormalig Museum Nusantara Delft 2013 – 2018,* 9.
[3] Herbestemming Collectie Museum Nusantara (versie onbekend) https://nusantara-delft.weebly.com/project.html (geraadpleegd 3 januari 2019).
[4] J. L. W. van Leur, *De Indische Instelling in Delft: Meer dan een opleiding tot bestuursambtenaar. 125 jaar verzamelen* (Delft 1989), 12.
[5] Van Leur, *De Indische Instelling in Delft*, 94 en 101.
[6] Ibidem, 95-102.
[7] Beurden, *Herplaatsing Collectie voormalig Museum Nusantara Delft 2013 – 2018,* 26.

geschiedenis' bevatten.[8] Vanwege deze gedeelde geschiedenis werd besloten de collectie van het gesloten museum te repatriëren.[9]

In Nederland bestaan verschillende richtlijnen waar een museum zich aan dient te houden wanneer een collectie wordt vervreemd. Deze richtlijnen zijn de Leidraad Afstoten Museale Objecten (hierna: LAMO), opgesteld door de Museumvereniging, en de Erfgoedwet 2016 opgesteld door het Ministerie van OCW. Deze richtlijnen gelden opvallend genoeg ook voor een repatriatie. Juist het feit dat deze repatriatie van de Collectie Nusantara geheel volgens deze richtlijnen is uitgevoerd, wordt het door de betrokken partijen, waaronder projectleiders Erfgoed Delft en het Nationaal Museum Van Wereldculturen, als een unieke casus beschouwd.[10]

In deze richtlijnen staat ook dat objecten voordat ze vervreemd worden, eerst getoetst dienen te worden op beschermwaardigheid. [11] Indien een object beschermwaardig wordt gevonden, moet deze behouden worden voor het publieke domein. Dit betekent dat het object wordt overgedragen aan de Collectie Nederland.[12] De deelcollectie etnografica wordt beheerd door het Nationaal Museum Van Wereldculturen (hierna: NMVW). De beschermwaardige objecten zouden zodoende onder beheer van het NMVW vallen. Uiteindelijk werden 459 objecten overgedragen aan de gemeente Delft, 3.196 objecten aan het NMVW en 1.500 aan Museum Nasional in Jakarta, Indonesië.[13] De rest werd overgedragen aan veertien nationale en internationale musea. Toch is het vreemd dat Nederland alsnog een koloniale collectie voor de Rijkscollectie kan behouden. De richtlijnen lijkten te botsen met het idee van repatriatie.

Tegelijkertijd was de Nederlandse Rijksoverheid weinig betrokken bij het herbestemmingsproject, terwijl het Ministerie van Buitenlandse Zaken (hierna: BuZa) en

---

[8] Rijksdienst Cultureel Erfgoed, 'Wat is gedeeld erfgoed?' (versie onbekend) https://cultureelerfgoed.nl/dossiers/gedeeld-cultureel-erfgoed/wat-is-gedeeld-cultureel-erfgoed (geraadpleegd 5 januari 2019).

[9] Beurden, *Herplaatsing Collectie voormalig Museum Nusantara Delft 2013 – 2018,* 26.

[10] Ibidem, 9.

[11] Museumvereniging, *LAMO 2016* (december 2015), 7-8, 12-13. Digitale publicatie beschikbaar via: https://www.museumvereniging.nl/leidraad-afstoten-museale-objecten (geraadpleegd 19 november 2019); en M. Bussemaker en G.A. van der Steur, *Erfgoedwet* (Den Haag 9 december 2015) artikel 4.18. Beschikbaar via: https://wetten.overheid.nl/BWBR0037521/2016-07-01#Hoofdstuk4_Paragraaf4.2 (geraadpleegd 5 december 2019).

[12] Beurden, *Herplaatsing Collectie voormalig Museum Nusantara Delft 2013 – 2018*, 10.

[13] Janelle Moerman en Stijn Schoonderwoerd, 'Voorwoord', in: Jos van Beurden, *Herplaatsing Collectie voormalig Museum Nusantara Delft 2013 – 2018. Lering en vragen* (2018) digitale publicatie, 5-7, aldaar 6.

OCW officiële partners waren.[14] Dit lijkt op gespannen voet te staan met het feit dat de overheid een internationaal beleid heeft gericht op Indonesië op het gebied van economische samenwerking, infrastructuur, veiligheid, maar ook gedeeld erfgoed.[15] Hoewel de Rijksoverheid actief is in het onderhouden en verbeteren van culturele en economische betrekkingen met Indonesië, hield ze zich tegenstrijdig genoeg afzijdig in de repatriatiekwestie.

Hoe kunnen we deze tegenstrijdige omgang met koloniaal erfgoed in de repatriatie van de collectie Nusantara begrijpen? De binnenlandse cultuur- en museumsector lijkt cultureel erfgoed te willen beschermen om te voorkomen dat deze buiten het publieke domein verdwijnt. Aan de andere kant ontwikkelt het Ministerie van BuZa beleid met als doel het verbeteren van de bilaterale betrekkingen met Indonesië door middel van gedeeld erfgoed. In de bilaterale betrekkingen met Indonesië lijkt de koloniale collectie Nusantara als voorbeeld van gedeeld erfgoed dus een andere betekenis of functie te krijgen dan in de nationale context.

WETENSCHAPPELIJKE POSITIONERING

De afgelopen jaren zijn er veel studies verschenen naar de manier waarop erfgoed functioneert in een (geo)politieke context. Zo verscheen in 2018 het boek *A Future in Ruins* van Lynn Meskell over de rol van UNESCO Werelderfgoed in geopolitiek.[16] Afgelopen jaar werd *A Pearl in Peril* gepubliceerd van Christina Luke over erfgoeddiplomatie in Turkije, evenals het artikel 'Difficult Heritage Diplomacy' van Shu-Mei Huang en Hyun-Kyung Lee over Japanse, Koreaanse en Chinese betrekkingen in het opstellen van een UNESCO Werelderfgoed nominatie.[17] Wat deze studies met elkaar gemeen hebben, is dat zij cultuur en erfgoed in het bijzonder aangrijpen om de (geo)politieke context waarin het erfgoed zich begeeft te ontmaskeren. Op deze manier maken deze auteurs duidelijk dat erfgoed

---

[14] Beurden, *Herplaatsing Collectie voormalig Museum Nusantara Delft 2013 – 2018*, 17.

[15] Minister van Buitenlandse Zaken dr. U. Rosenthal en Staatssecretaris van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap Halbe Zijlstra, Kamerbrief met visie op internationaal cultuurbeleid, Den haag 24 april 2012; *Joint Declaration by the Government of Indonesia and the Government of the Netherlands on a Comprehensive Partnership* (Jakarta 20 november 2013); *Multi-Annual Strategic Plan. Update Development Cooperation of the Multi-Annual Policy Framework 2014-2017, Indonesia* (Jakarta oktober 2013); *Strategisch meerjarenplan cultuur 2017-2020. Indonesië* (Den Haag 1 februari 2017).

[16] Lynn Meskell, *A Future in Ruins.* UNESCO, World Heritage and a Dream of Peace (Oxford 2018).

[17] Christina M. Luke, *A Pearl in Peril. Heritage and Diplomacy in Turkey* (Oxford 2019); Shu-Mei Huang en Hyun-Kyung Lee, 'Difficult heritage diplomacy? Re-articulating places of pain and shame as world heritage in northeast Asia', *International Journal of Heritage Studies* 25 (2019) 2, 143-159.

veelal in dienst staat van de politieke agenda van de staat. Hier zullen we in hoofdstuk 1 van deze scriptie verder op ingaan.

Erfgoed in een politieke context lijkt nooit om de intrinsieke waard van het erfgoed zelf te gaan. Deze benadering van erfgoed zou gezien kunnen worden als een voortzetting van de invloedrijke studie van Laurajane Smith, die het *Authoritarian Heritage Discourse* ontwikkelde. Deze theorie is gebaseerd op de Kritische Discoursanalyse, dat Smith beschreef als niet alleen een analyse van discours, maar ook van de sociale en politieke context van dit discours.[18] In haar boek stelde Smith dat erfgoed een sociaal construct is en op zichzelf daardoor niet zou kunnen bestaan.[19] Een discoursanalyse van erfgoed zou dus het construct van erfgoed kunnen blootleggen.

Cultuur kan dus gezien worden als een middel van de overheid om zich op een bepaalde manier ten opzichte van anderen te positioneren. Deze vorm van invloed uitoefenen of macht, typeerde Joseph Nye in 1990 als *soft power.*[20] Dit idee van *soft power* heeft veel invloed gehad op studies naar cultuurbeleid, maar ook op erfgoed- en cultuurdiplomatie. Deze vorm van macht zou volgens Nye het vermogen hebben om het gedrag van andere landen te sturen en putten uit immateriële instrumenten zoals cultuur, ideologie en instituties. Een land hoeft dus niet economisch of militair sterk te zijn om *soft power* uit te oefenen op andere landen.

Maar deze thesis gaat ook over een repatriatie van een koloniale collectie. In de Nederlandse richtlijnen lijkt sprake te zijn van institutionele discriminatie: zonder overleg met het bronland wordt de beschermwaardigheid van deze koloniale objecten vastgesteld. Iets vergelijkbaars gebeurd ook in de repatriatiewetgeving de Verenigde Staten en hun repatriatiewetgeving de *Native American Graves Protection and Repatriation Act* (hierna: NAGPRA) uit 1990. De NAGPRA is bedoeld om de menselijke resten en heilige objecten van inheemse bevolkingen in de VS te beschermen en repatriatie te faciliteren.[21] Dit was het eerste keer dat repatriatie per wet mogelijk werd gemaakt, wat de NAGPRA een geliefd onderzoeksonderwerp maakt.[22] Uit dit onderzoek kwam onder andere naar voren dat de

---

[18] Laurajane Smith, *Uses of Heritage* (Londen/New York 2006) 15.
[19] Smith, *Uses of Heritage,* 11.
[20] Joseph Nye, 'Soft Power', *Foreign Policy* 80 (1990), 153-171.
[21] Laura Ruth Talbert, 'Native American Graves Protection and Repatriation Act: Requiring Federal Recognition Digs its Own Grave', *American Indian Law Review* 37 (2012) 1, 171-202, aldaar 179.
[22] Bijvoorbeeld: McLaughin, 'The Native American Graves Protection and Repatriation Act: Unresolved Issues Between Material Culture and Legal Defintions', *University of Chicago Law School Roundtable* 3

Federale Overheid en museumsector alsnog de inheemse stammen discrimineerden. Zo kunnen alleen erkende stammen teruggaveclaims indienen, maar om erkend te worden moet een strenge procedure afgelegd worden die jaren kan duren.[23] Hierdoor wordt de inheemse bevolking alsnog beperkt in hun recht hun materieel erfgoed terug te krijgen.[24] Ondanks faciliterende wetgeving kan er dus alsnog discriminatie plaatsvinden om koloniale machtsverhoudingen in stand te houden.

Erfgoed is dus nauw verbonden met noties van macht. Maar waar internationaal veel onderzoek gedaan wordt naar politieke context van erfgoed, lijkt dit aspect juist onderbelicht in de studie naar erfgoed in Nederland. Tot nu toe is antropoloog-archeoloog Lauren Yapp de enige die het fenomeen erfgoeddiplomatie in Nederland heeft bestudeerd. Zij deed onderzoek naar het Nederlands internationaal cultuurbeleid, de terminologie gedeeld erfgoed en diens rol in erfgoeddiplomatie. Door het Programma Gedeeld Cultureel Erfgoed van de RCE te onderzoeken, stelde ze vast dat Nederland erfgoed inzet ter bevordering van internationale betrekkingen.[25] Gedeeld erfgoed staat dus ook in Nederland in dienst van diplomatieke doeleinden.

Studies naar erfgoeddiplomatie en repatriaties in Nederland lijken dus beperkt. Tegelijkertijd is er over de repatriatie van de Nusantara collectie al veel gezegd en geschreven. In juni 2018 vond een symposium plaats waarin betrokken partijen vertelden over hun aandeel in het gehele proces, georganiseerd door het Onderzoekscentrum voor Materiële Cultuur.[26] Maar ook Jos van Beurden, academisch expert op het gebied van teruggaven koloniale objecten in Nederland, schreef een publicatie met vragen en leringen over het gehele proces van de herbestemming en herplaatsing van de collectie.[27] Floris van Berckel-Smit, rechtenstudent, schreef zijn masterthesis over de invloed van de LAMO,

(1996) 2, 767-790; Lubna. S. El-Gendi, 'Illusory Borders: The Myth of the Modern Nation-State and Its Impact on the Repatriation of Cultural Artifacts', *John Marshall Review of Intellectual Property* 15 (2016) 3, 487-521.

[23] Talbert, 'Native American Graves Protection and Repatriation Act', 180-184.

[24] Ibidem, 185-186.

[25] Lauren Yapp, 'Define Mutual. Heritage Diplomacy in the Postcolonial Netherlands', *Future Anterior* 13 (2016) 1, 67-81, aldaar 70.

[26] 'De ontzameling van Museum Nusantara' (versie onbekend) https://www.volkenkunde.nl/nl/zien-en-doen/activiteiten/de-ontzameling-van-museum-nusantara (geraadpleegd 21 oktober 2019).

[27] Jos van Beurden, *Herplaatsing Collectie voormalig Museum Nusantara Delft 2013 – 2018. Lering en vragen* (2018) digitale publicatie.

Erfgoed Delft, het NMVW en de Rijksoverheid op het verloop van de herbestemming van de Nusantara collectie.[28]

Echter is de rol van de overheid nog onderbelicht gebleven. Ook is in deze studies geen onderzoek gedaan naar het discours van erfgoed, evenals het diplomatieke aspect van erfgoed: zo bracht Berckel-Smit alleen de betrokken instanties en wet- en regelgeving in kaart zonder deze kritisch te analyseren. Dit staat in contrast met internationale studies over teruggaven zoals studies naar de NAGPRA. Doordat deze scriptie zich juist zal richten op het discours van erfgoed en erfgoeddiplomatie, zal deze scriptie een bijdrage leveren aan het veld van erfgoedstudies in Nederland.

PROBLEEMSTELLING

Hoewel het proces zelf reeds goed in kaart is gebracht in het schrijven van Van Beurden en Berckel-Smit, is de rol van de overheid en het ogenschijnlijke conflicterende discours van erfgoed onderbelicht gebleven. Daarentegen werd de repatriatie van de collectie Nusantara juist bewonderd omdat het projectteam bestaande uit Erfgoed Delft en het NMVW de gestelde richtlijnen van de LAMO en Erfgoedwet op juiste wijze had gevolgd had. Maar in de LAMO en Erfgoedwet is bepaald dat beschermwaardige objecten overgedragen dienen te worden aan de Collectie Nederland, beheerd door het NMVW. Dit lijkt te botsen met het idee van een repatriatie, evenals de notie van gedeeld erfgoed. Hoe kan gedeeld erfgoed zowel nationaal eigendom worden als terugkeren naar het land van herkomst, Indonesië?

Tegelijkertijd is het promoten van gedeeld erfgoed in het buitenland onderdeel van het Nederlands internationaal cultuurbeleid. Dit krijgt de vorm in het Programma Gedeeld Cultureel Erfgoed waar de RCE verantwoordelijk voor is. Maar de RCE was ook als adviseur betrokken bij de repatriatie van de collectie Nusantara. Daarnaast roept de overhandiging van de gouden kris tijdens een handelsmissie naar Indonesië ook vraagtekens op. In deze overhandiging lijkt de collectie Nusantara het domein van cultuurdiplomatie te betreden. In navolging van internationale studies naar cultuurdiplomatie en erfgoed in geopolitieke context, zal verder onderzoek naar de manier waarop de Nederlandse overheid gedeeld koloniaal erfgoed gebruikt in de bilaterale betrekkingen met voormalige kolonie Indonesië.

[28] Floris van Berckel-Smit, 'Het herbestemmingsproces van cultureel erfgoed. De invloed van beleidsnetwerken op het herbestemmingsbeleid van de Nusantara-collectie' (2018), master thesis.

In de repatriatie van de collectie Nusantara is er een duidelijke spanning aanwezig tussen de manier waarop het binnen- en buitenland met de repatriatie is omgegaan. Er lijken twee conflicteren discoursen van erfgoed te bestaan in respectievelijk het Ministerie van OCW en de museumsector, en het Ministerie van Buitenlandse Zaken. Om dit spanningsveld te onderzoeken, zal de volgende hoofdvraag centraal staan: Wat is de functie van gedeeld erfgoed in de bilaterale betrekkingen tussen de Nederlandse regering, in het bijzonder het Ministerie van Buitenlandse Zaken en Onderwijs, Cultuur en Wetenschappen, en de Republiek Indonesië in de teruggave van de Nusantara collectie tussen 2012-2018?

Voordat we ingaan op de bronnen en methoden, zal eerst besproken worden wanneer we spreken van een teruggave en wanneer van repatriatie. In deze thesis zal de terminologie zoals gedefinieerd door Jos van Beurden in *The Return of Cultural and HIstorical Treasures* worden aangehouden. Jos van Beurden is leidinggevend expert op gebied van teruggaven aan voormalige Nederlandse koloniën, waaronder Indonesië. Van Beurden stelde, in navolging van Lyndell Prott en Ana Filipa Vjdoljak, dat teruggave een relatief neutrale term is.[29]

Repatriatie daarentegen is het teruggeven van een object aan het land van herkomst, veelal een voormalige kolonie. Repatriatie zal ook begrepen worden als méér dan slechts teruggeven: het gaat ook om een immateriële, emotionele kant, een symbolische handeling van wederzijds respect gericht op het herstellen van, in dit geval, koloniale banden.[30] Hoewel Jos van Beurden teruggave en repatriatie inwisselbaar gebruikt, zal in deze thesis voornamelijk gesproken worden van teruggave om de neutraliteit te bewaken. Kunnen we namelijk wel spreken van een repatriatie van de collectie Nusantara?

BRONNEN EN METHODE

Om tot een antwoord op de hoofdvraag te komen, zal in deze thesis een kritische discoursanalyse toegepast worden gebaseerd. Dit stelt ons in staat een interdisciplinaire, probleem-georiënteerde analyse te maken van het discours van erfgoed en erfgoedbeleid

[29] Jos van Beurden, *The Return of Cultural and Historical Treasures: The Case of the Netherlands* (Amsterdam 2012), 14.
[30] Van Beurden, *The Return of Cultural and Historical Treasures*, 14.

om ons begrip te vergroten van de sociale en politieke context van dit discours.[31] Dit is in navolging van Laurajane Smith's *Uses of Heritage* uit 2006, Lauren Yapp's artikel 'Define Mutual' uit 2016 en Lynn Meskell's onderzoek naar UNESCO in haar hierboven genoemde boek *A Future in Ruins* uit 2018.

In deze werken wordt door middel van concrete casestudies het politieke netwerk van erfgoed onderzocht. De nadruk ligt niet zozeer op het erfgoed zelf, maar op het beleid, het narratief, de partijen die het erfgoed beheren en wisselwerkingen met andere landen of partijen. Door vergelijkbaar onderzoek op kleinere schaal te doen in deze scriptie, zullen onderliggende structuren in de Nederlandse omgang met gedeeld erfgoed blootgelegd worden. Dit heeft tot doel tot een beter begrip te komen hoe Nederland zich tot dit gedeelde erfgoed en uiteindelijk hoe Nederland zich tot de voormalige kolonie Indonesië verhoudt. Is er nog sprake van een asymmetrische machtsverhouding tussen voormalig kolonisator en kolonie?

Daarnaast zullen we in navolging van Lauren Yapp ook de geschiedenis van repatriaties in Nederland in kaart brengen. Yapp stelde namelijk dat historiciteit ertoe doet: huidige handelingen kunnen vaak teruggeleid worden naar het verleden. Erfgoeddiplomatie nu is gedreven door politieke en economische krachten van dit moment, maar is ook gevormd door krachten uit het verleden.[32] Hoe verhoudt de repatriatie van de collectie Nusantara zich tot eerdere repatriatiekwesties? Om dit goed in kaart te brengen zal archiefonderzoek gedaan worden. Hiervoor zal het Nationaal Archief in Den Haag geraadpleegd worden, dat in bezit is van archieven van de Rijksoverheid.

Naast archieven zullen in deze thesis verschillende bronnen geraadpleegd worden. Ten eerste zal literatuuronderzoek een belangrijk onderdeel zijn, met name om tot een beter begrip te komen van het politieke en economische veld waarin erfgoed zich begeeft. Ten tweede zullen beleidsstukken en richtlijnen een belangrijke rol spelen in de analyse van de functie van erfgoed in overheids- en regeringsinstanties. Een centraal beleidsstuk van het Ministerie van Buitenlandse zaken is het internationaal cultuurbeleid 2013-2016, welke het meest relevant is voor de repatriatie van de collectie Nusantara. Dit stuk is

[31] John Flowerdew en John. E. Richardson (red.), 'Introduction', in: *The Routledge Handbook of Critical Discourse Analysis* (Londen 2017) Ebook, geen paginanummering; Smith, *Uses of Heritage,* 15.
[32] Yapp, 'Define Mutual', 79.

leidend in hoe de Nederlandse overheid de culturele betrekkingen met Indonesië vormgeeft.

Tot slot, voor het Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschappen is met name in het kader van de repatriatie van de collectie Nusantara de leidraad *Op de Museale Weegschaal* van de RCE belangrijk. Aan de hand van deze leidraad zijn de criteria opgesteld voor het vaststellen van de beschermwaardige objecten uit de collectie Nusantara. In dit kader zijn ook de LAMO en de Erfgoedwet een belangrijke bron, omdat deze stukken direct invloed hebben op het verloop van een teruggave.

RECHTVAARDIGING EN RELEVANTIE

De casus Nusantara is relevant om meerdere redenen. Ten eerste betreft het de meest recente repatriatiekwestie in Nederland, die geheel volgens de richtlijnen van de LAMO-wet is uitgevoerd. Een onderzoek naar de Nusantara kwestie kan relevante inzichten opleveren voor de internationale discussie over repatriëring van gedeeld erfgoed. Deze is recent weer opgelaaid, ook in Nederland, Franse president Emmanuel Macron in 2017 heeft toegezegd alle Afrikaanse kunst te restitueren, permanent of door middel van een leensysteem.[33] Ten tweede betreft het een repatriatie aan Indonesië, een voormalige kolonie van Nederland. Een studie naar hoe er in Nederland met teruggaven van 'gedeeld' koloniaal erfgoed wordt omgegaan, kan inzicht bieden in hoeverre de internationale betrekkingen nog bepaald worden door actuele koloniale machtsverhoudingen.

HOOFDSTUKINDELING

In het eerste hoofdstuk zal het academische debat verder uiteengezet worden ter bevordering van de wetenschappelijke positionering van deze thesis. In dit onderdeel is aandacht voor zowel de internationale als de nationale discussie over erfgoed, diplomatie en repatriatie. Dit hoofdstuk zal in de rest van de thesis dienen al theoretisch uitgangspunt in de analyse van de Nusantara repatriatie. Vervolgens zal in het tweede hoofdstuk de Nederlandse geschiedenis van repatriaties uitgewerkt worden. Dit betreft de periode 1949-2012, van de Indonesische onafhankelijkheid tot de repatriatie van de collectie Nusantara.

[33] Henny de Lange, 'Musea, geef die koloniale kunst terug' *Trouw* 27 mei 2017; Leonie Groen, 'Teruggeven roofkunst is redelijk', *De Gooi- en Eemlander* 31 maart 2018; Theo Toebosch, 'Gevoelig erfgoed; steeds meer westerse landen geven koloniaal erfgoed terug aan landen waar het vandaan komt.' *Elsevier Weekblad* 9 juni 2018, 70.

Hoe verhield de overheid zich in eerdere teruggavekwesties tot zowel het erfgoed als Indonesië? De nadruk zal liggen op het beschrijven van de ontwikkeling van het discours over erfgoed en teruggaven aan de voormalige kolonie Indonesië.

In het derde hoofdstuk zal het Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschappen onder de loep worden genomen. Centraal zal staan een discoursanalyse van de LAMO, de Erfgoedwet, de leidraad *Op de Museale Weegschaal* en het proces van het vaststellen van beschermwaardige objecten. Het doel van dit hoofdstuk is om vast te stellen wat het discours van erfgoed is in de binnenlandse cultuur- en museumsector. Vervolgens zal in het vierde hoofdstuk de analyse van het internationale cultuurbeleid van het Ministerie van Buitenlandse zaken centraal staan. De verschillende beleidstukken zullen de kritisch geanalyseerd worden om te onderzoeken welke functie erfgoed heeft in deze tak van de Nederlandse regering en hoe dit zich verhoudt tot de repatriatie van de Nusantara collectie.

In de conclusie zullen de resultaten geanalyseerd en geïnterpreteerd worden om tot een antwoord op de hoofdvraag te komen. Er zal gereflecteerd worden op het verrichte onderzoek en er zullen suggesties gedaan worden voor verder onderzoek.

HOOFDSTUK 1.

REPATRIATIE, ERFGOED EN DIPLOMATIE: VAN INTERNATIONAAL NAAR NATIONAAL PERSPECTIEF.

In dit hoofdstuk zullen we verschillende studies over cultureel erfgoed bestuderen, om op die manier vast te stellen waar dit onderzoek geplaatst moet worden in het academische veld, en wat het hieraan zal bijdragen. Deze thesis richt zich niet op cultureel erfgoed in het algemeen, waardoor alleen die studies waarin de politieke context van erfgoed centraal staat relevant zijn. In de eerste paragraaf komen de concepten soft power en cultuurdiplomatie aan bod. Vervolgens brengen we deze internationale en nationale studies in verband met studies over repatriaties van cultureel erfgoed. Tot slot keren we terug naar de context van de repatriatie van de Nusantara collectie. Wat is er geschreven over erfgoed en politiek in Nederland en hoe verhoudt dit zich tot de besproken studies?

1.1 SOFT POWER, ERFGOEDDIPLOMATIE EN INSTRUMENTALISME

Laten we bij het begin beginnen voordat we ingaan op de fenomenen cultuur- en erfgoeddiplomatie. Wanneer men het vandaag de dag heeft over onderwerpen zoals cultuurdiplomatie of cultuurpolitiek kan men niet om de invloedrijke studie van Joseph Nye uit 1990 over *soft power* heen.[34] In dit artikel onderzocht Nye de nieuwe relevantie van een vorm van macht, namelijk *soft power.* Nye definieerde macht als het vermogen anderen te sturen iets te doen wat ze normaal niet zouden doen. Macht lag, na het einde van de koude oorlog, volgens Nye niet meer zozeer in een sterke economie of leger, *hard power,* maar in het vermogen het gedrag van andere landen te sturen. Met name het sturen van de cultuur van het zich nu ontsluitende communistische blok en de derde wereld. Dit noemde hij *soft power*. *Soft power* putte uit immateriële instrumenten zoals cultuur, ideologie en instituties. Een land hoeft dus niet economisch of militair sterk te zijn om *soft power* uit te oefenen op andere landen. Een belangrijke factor hierin is volgens Nye de politiek. De

[34] De volgende paragraaf is, tenzij anders aangegeven, gebaseerd op: Joseph Nye, 'Soft Power', *Foreign Policy* 80 (1990), 153-171.

politiek bepaalt immers waar het accent gelegd wordt in beleid en op welke manier de aantrekkingskracht van zijn land vergroot zou kunnen worden.

In navolging van Nye bestaat er een veelvoud aan studies die de term *soft power* proberen te herdefiniëren dan wel specificeren.[35]. Nye was in zijn artikel namelijk niet heel duidelijk over wat *soft power* nu exact inhield. Hij zag het niet zozeer als een analysemodel, maar als een nieuwe benadering van (internationaal) cultuurbeleid na de 'val' van de supermachten en een afname in de traditionele vormen van macht zoals militair overwicht. Omdat deze discussie niet heel relevant is voor deze thesis, zal Nye's definitie gevolgd worden mocht de term gebruikt worden.

In recente studies wordt cultuurdiplomatie begrepen als een vorm van *soft power.* Wat is cultuurdiplomatie precies? Cultuurdiplomatie wordt door sommigen gezien als synoniem voor publieksdiplomatie, door anderen begrepen als internationale culturele betrekkingen.[36] Cultuurdiplomatie is traditioneel gezien, evenals diplomatie, een zaak van de staat en daarmee van de overheid, maar kan ook plaatsvinden tussen andere actoren of instituties.[37] Cultuurdiplomatie gaat in ieder geval over het overbruggen van verschillen en het faciliteren van wederkerig begrip en respect door middel van culturele uitwisseling. Maar cultuurdiplomatie gaat ook over het humaniseren van bepaald beleid, of het bekendmaken van een vreemde cultuur met de eigen cultuur. Hierdoor is cultuurdiplomatie uiterst vruchtbaar in het herstellen, aanleggen of in stand houden van politieke relaties.

In deze thesis zal een brede benadering van cultuurdiplomatie gehanteerd worden, namelijk dat cultuurdiplomatie niet per se een praktijk is van de staat, maar ook van andere organisaties, instituten of groepen personen, zolang er gehandeld wordt naar nationale of lokale belangen in een internationale, bilaterale of multilaterale omgeving. Op deze manier houden we de mogelijkheid open om verschillende vormen of subcategorieën van cultuurdiplomatie te onderzoeken, zoals museum- en erfgoeddiplomatie.

---

[35] Ernest J. Wilson III, 'Hard Power, Soft Power, Smart Power', *Annales of the American Academy* 616 (maart 2008), 110-124; Steven B. Rothman, 'Revising the Soft Power Concept: What are the Means and Mechanisms of Soft Power?', *Journal of Political Power* 4 (2011) 1, 49-64; Craig Hayden, *The Rhetoric of Soft Power: Public Diplomacy in Global Contexts* (Lexington 2011); Jan Melissen (red.), *The new Public Diplomacy. Soft Power in International Relations* (New York 2005).

[36] De volgende alinea is, tenzij anders vermeld, gebaseerd op: Patricia M. Goff, 'Chapter 23. Cultural Diplomacy', in: Andrew F. Cooper, Jorge Heine en Ramesh Thakur, *The Oxford Handbook of Modern Diplomacy* (Oxford 2013), 419-435.

[37] Quote Harold Nicolson in: Goff, 'Cultural Diplomacy', 426.

ERFGOEDDIPLOMATIE

In de inleiding is al kort ingegaan op recente studies naar cultuur- en erfgoeddiplomatie, waarin verschillende toepassingen van cultuur en erfgoed in geopolitieke context centraal staan. De term erfgoeddiplomatie werd in 2015 uitgewerkt door Tim Winter, werkzaam aan de Universiteit van Western Australia. Hij stelde dat in onderzoek naar de politieke context van erfgoed nog te veel nadruk gelegd wordt op conflict. In plaats van erfgoed te beschouwen als een internationale arena van instituties, samenwerking en wrijving onderzocht Winter hoe dit deze arena internationaal werd in een netwerk factoren zoals kapitaal en geïnstitutionaliseerde bestuurlijke praktijk. Hoewel het verschil tussen de internationale arena en het contingent internationale netwerk van erfgoed onduidelijk blijft, stelde hij desalniettemin voor erfgoed te benaderen als zowel vorm van diplomatie, als een vorm van besturen.[38] Deze benadering zou ons in staat stellen het eerdergenoemde netwerk bloot te leggen. Erfgoed is dus door specifieke historische omstandigheden diplomatiek geworden aldus Winter.

Winter past zijn netwerktheorie echter niet toe op een specifieke casus. Daarentegen zijn er recent studies verschenen die een dergelijk 'Winteriaans' netwerk wel weten bloot te leggen op basis van casestudies van de praktijk. Een invloedrijk voorbeeld hiervan is het boek van archeoloog Lynn Meskell genoemd, *A Future in Ruins* uit 2018.[39] In dit veelomvattende boek voorziet Meskell de lezer van een institutionele kritiek van UNESCO, in het bijzonder het programma Werelderfgoed. Ze stelde dat UNESCO's fundamentele humanisme gericht op wereldvrede door middel van intercultureel dialoog ondermijnd wordt door staatsagenda's, waarin geen plek is voor etnische, religieuze, inheemse of andere minderheden. Hierdoor zouden de mensen aan wie het erfgoed toebehoort uiteindelijk het slachtoffer van worden van UNESCO's goede intenties.

Met het boek wist Meskell inzichtelijk te maken hoe cultuur- en erfgoeddiplomatie als vorm van *soft power* functioneren in een geopolitieke context.[40] Ze stelde dat Werelderfgoed, ofwel universeel erfgoed van de mensheid, verstrengeld is geraakt met nationale agenda's van lidstaten op het gebied van het claimen van grensgebieden tot het onderdrukken van minderheden. Daarnaast werd Werelderfgoed ook beschouwd als een

[38] Tim Winter, 'Heritage Diplomacy', *International Journal of Heritage Studies* 21 (2015) 10, 997-1015, aldaar 998.
[39] Lynn Meskell, *A Future in Ruins. UNESCO, World Heritage and a Dream of Peace* (Oxford 2018).
[40] Meskell, *A Future in Ruins,* 123.

investering, dat winstgevend kan zijn op andere vlakken dan dat van cultuur en erfgoed. Meskell noemde dit transactioneel erfgoed, dat zowel invloedrijk was in het vormen en transformeren van internationale betrekkingen, als bepaald werd door economische, etnische, religieuze en geografische verplichtingen.[41] Op deze instrumentele benadering van erfgoed zullen we later in dit hoofdstuk terugkomen.

De studies van zowel Meskell als Winter hebben veel invloed gehad op het academische erfgoedveld. Een voorbeeld hiervan is het onderzoek van Shu-Mei Huang en Hyun-Kyung Lee uit 2019 naar de invloed van erfgoeddiplomatie op internationale betrekkingen tussen Japan, China en Zuid-Korea.[42] China en Korea wilden dit monumentale erfgoed laten nomineren door UNESCO als werelderfgoed, maar om dit te bereiken is het noodzakelijk dat landen goed met elkaar communiceren en hetzelfde narratief naar buiten brengen. Door het geopolitieke netwerk van dit monument te ontrafelen, hebben ze aangetoond dat er sprake is van verschillende narratieven, van nationale en politieke verhalen over het verleden, en dat deze verhalen continue gecorrigeerd worden in de aanloop naar een UNESCO-nominatie, zogenaamde *corrective remembering*.[43] Hierdoor verbeterden de weliswaar diplomatieke betrekkingen, tegelijkertijd werd het ingewikkelde verleden van de site opgepoetst.[44]

CULTUURBELEID EN INSTRUMENTALISME

In Nederland is cultuurdiplomatie een hoofddoelstelling in het internationaal cultuur- en erfgoedbeleid.[45] Hoe kunnen we het opnemen van cultuurdiplomatie in nationaal of internationaal cultuurbeleid begrijpen? Cultuurhistorici Ien Ang, Yudhishthir Raj Isar en Phillip Mar onderzochten in het artikel 'Cultural Diplomacy: Beyond the National Interest?' uit 2015 hoe cultuurdiplomatie functioneerde in een nationale context, als onderdeel van cultuurbeleid. Zij vonden dat hier nog te weinig onderzoek naar gedaan was. Ze stelden dat cultuurdiplomatie een tweeledig doel heeft, namelijk zowel het ondersteunen van 'het

[41] Meskell, *A Future in Ruins,* 129.
[42] Shu-Mei Huang en Hyun-Kyung Lee, 'Difficult heritage diplomacy? Re-articulating places of pain and shame as world heritage in northeast Asia', *International Journal of Heritage Studies* 25 (2019) 2, 143-159.
[43] Huang en Lee, 'Difficult Heritage Diplomacy?', 151.
[44] Ibidem, 156.
[45] Minister van Buitenlandse Zaken dr. U. Rosenthal en Staatssecretaris van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap Halbe Zijlstra, *Kamerbrief met visie op internationaal cultuurbeleid*, Den haag 24 april 2012, 2; en *Beleidskader internationaal cultuurbeleid 2017-2020* (Den Haag 2017).

grotere goed' met behulp van culturele uitwisselingen, als het verspreiden van het nationale imago van een land.[46] Tegelijkertijd stelden ze dat het veld van cultuurbeleid en -diplomatie een verwarrend terrein is, 'littered by a match between overblown rhetoric and on-the-ground reality.'[47] Het is daarom belangrijk zowel het taalgebruik, dan wel in de vorm van toespraken, dan wel beleid, in acht te nemen en te vergelijken met de praktijk.

Daarnaast zou cultuurbeleid onderhevig zijn aan instrumentalisme, waardoor diens doel onder druk kon komen te staat. Hoewel Ang en collega's hier niet verder op ingaan, staat dit spanningsveld tussen de meetbaarheid van beleid en de abstracte (toegevoegde) waarde van beleid centraal in andere recente studies naar de relatie tussen cultuurbeleid en instrumentalisme.[48] Volgens Steven Hadley en Clive Gray, onderzoekers op het gebied van taal en beleid , dreigt in cultuurbeleid het cultuurproduct zelf irrelevant te worden en slechts gebruikt te worden om andere overheidsdoelen te dienen.[49] Tegelijkertijd wordt door de retorica van dit beleid de indruk gewekt dat cultuur belangrijk is, terwijl het niet als zodoende behandeld wordt.[50]

In hoeverre vormt instrumentalisme een gevaar voor de 'culturele zaak'? De meeste studies die een poging doen om de praktijk met de theorie te verbinden, zoals ook de studie van Ang e.a., verzanden in het uiteenzetten van analysemodellen of vervolgonderzoeken.[51] Daarom zal in deze thesis ook een kritische analyse van het cultuurbeleid in de praktijk uitgevoerd worden. De repatriatie vond plaats als indirecte gevolg van bezuinigingen op de cultuursector en werd afgesloten met de overhandiging van de gouden kris tijdens een handelsmissie. Hierdoor ontstaat de indruk dat cultuur als onbelangrijk wordt gezien. Wat zegt dit over de waarde van gedeeld erfgoed? Hier zullen we in het vierde hoofdstuk van deze thesis op terugkomen.

---

[46] Ien Ang, Yudhishthir Raj Isar en Phillip Mar, 'Cultural Diplomacy: Beyond the National Intereest? *International Journal of Cultural Policy* 21 (2015) 4, 365-381, aldaar 379.
[47] Ang, e.a., 'Cultural Diplomacy', 379.
[48] Clive Gray, 'Commodification and Instrumentality in Cultural Policy' *International Journal of Cultural Policy* 13 (2007), 203–215; Eleonora Belfiore, '"Defensive Instrumentalism" and the Legacy of New Labour's Cultural Policies' *Cultural Trends*, 21 (2012), 103–111; Steven Hadley en Clive Gray, 'Hyper-Instrumentalism and Cultural Policy: Means to an End or End to a Meaning?', *Cultural Trends* 26 (2017) 2, 95-106.
[49] Steven Hadley en Clive Gray, 'Hyper-Instrumentalism and Cultural Policy: Means to an End or End to a Meaning?', *Cultural Trends* 26 (2017) 2, 95-106, aldaar 100.
[50] Hadley en Gray, 'Hyper-Instrumentalism and Cultural Policy', 98.
[51] Bijvoorbeeld: Dimitra Kizlari en Kalliopi Fouseki, 'The Mechanics of Cultural Diplomacy: A Comparative Case Study Analysis from the European Context' *Journal of Arts Management, Law and Society* 48 (2017) 2, 133-147.

1.2 REPATRIATIES: WIENS EIGENDOM IS CULTUREEL ERFGOED?

In 1990 werd de repatriatie en bescherming van menselijke resten en heilige culturele objecten voor het eerst in Amerikaanse wetgeving opgenomen. [52] Deze NAGPRA, de *Native American Graves Protection and Repatriation Act,* richtte zich specifiek op de rechten van de inheemse Amerikaanse bevolking. Er zijn sindsdien veel studies naar deze wetgeving verschenen, waarin niet alleen juridische aspecten van deze wet onderzocht werden, maar ook eigendomskwesties zoals wie bepaalt wiens eigendom de materiële cultuur is.[53]

Deze eigendomskwestie speelt een grote rol in de discussie over het al dan niet teruggeven van koloniaal of onrechtmatig verkregen erfgoed. In het kort zijn er twee kanten te onderscheiden: enerzijds zou cultuur beschouwd kunnen worden als universeel eigendom van de gehele mensheid, anderzijds zou cultuur toebehoren aan het land of de bevolkingsgroep van herkomst.[54] Dit onderscheid is in 1986 uitgewerkt door John Henry Merryman, professor in rechten en grondlegger van studie naar wetgeving omtrent kunst en erfgoed aan de Stanford University, in het artikel 'Two Ways of Thinking about Cultural Property' uit 1986.

Hoewel Merryman cultureel internationalisme gebruikte om een bepaalde omgang met erfgoed te typeren, ging Lynn Meskell, in bovengenoemde *A Future in Ruins* verder in het verkennen van het fenomeen universeel erfgoed. Zij stelde in haar onderzoek naar UNESCO Werelderfgoed dat er vaak beroep wordt gedaan op de claim universeel erfgoed om nationale belangen te behartigen.[55] Het onderscheid zoals beschreven door Merryman is in de praktijk niet zo helder. Derhalve kan men eerder spreken van een spanning tussen nationalisme en internationalisme.

---

[52] Laura Ruth Talbert, 'Native American Graves Protection and Repatriation Act: Requiring Federal Recognition Digs its Own Grave', *American Indian Law Review* 37 (2012) 1, 171-202, aldaar 179.
[53] McLaughin, 'The Native American Graves Protection and Repatriation Act: Unresolved Issues Between Material Culture and Legal Defintions', *University of Chicago Law School Roundtable* 3 (1996) 2, 767-790; Laura Ruth Talbert, 'Native American Graves Protection and Repatriation Act: Requiring Federal Recognition Digs its Own Grave', *American Indian Law Review* 37 (2012) 1, 171-202; Lubna. S. El-Gendi, 'Illusory Borders: The Myth of the Modern Nation-State and Its Impact on the Repatriation of Cultural Artifacts', *John Marshall Review of Intellectual Property* 15 (2016) 3, 487-521.
[54] John Henry Merryman, 'Two Ways of Thinking about Cultural Property', *The American Journal of International Law* 80 (1986) 4, 831- 853; Magnus Fiskesjö, 'Global Repatriation and "Universal" Museums', *Anthropology News,* maart 2010; James Cuno, 'Culture War. The Case Against Repatriating Museum Artifacts' *Foreign Policy* 93 (2014) 6, 119-124; Lubna. S. El-Gendi, 'Illusory Borders: The Myth of the Modern Nation-State and Its Impact on the Repatriation of Cultural Artifacts', *John Marshall Review of Intellectual Property* 15 (2016) 3, 487-521.
[55] Meskell, *A Future in Ruins,* 57.

Deze spanning is ook aanwezig in de museumsector. Ter illustratie, in 2002 werd de *Declaration on the Importance of the Universal Museum* getekend door maar liefst 19 musea van internationale klasse.[56] In dit stuk argumenteerden de musea voor het universele museum. Zo stelden ze:

> 'Today we are especially sensitive to the subject of a work's original context, but we should not lose sight of the fact that museums too provide a valid and valuable context for objects that were long ago displaced from their original source.'[57]

De musea die deze verklaring ondertekenden kregen veel kritiek: het universele museum zou een manier zijn om een koloniale collectie te behouden in een tijd waarin steeds meer repatriaties plaatsvinden.[58] Het Rijksmuseum in Amsterdam is het enige Nederlandse museum dat de verklaring heeft ondertekend. Maar kunnen staten of bevolkingsgroepen bepaalde culturele objecten terugvragen op basis van cultureel nationalisme, terwijl deze objecten dikwijls gemaakt werden lang voordat deze natiestaten überhaupt bestonden?[59]

In deze scriptie zal echter in plaats van het formuleren van een juridisch standpunt, gekeken worden naar de manier waarop de overheid en de museumsector zich positioneert in een specifieke repatriatie van cultureel erfgoed ten opzichte van het bronland Indonesië. Hoe krijgt dit vorm in onderzoek naar de NAGPRA? Hoewel deze wetgeving het uitgangspunt heeft het repatriëren objecten aan de juiste personen en groepen te bevorderen, heeft de Amerikaanse Federale Overheid en museale sector nog veel invloed op dit proces. Zo is het de taak van de musea en overheidsinstanties om de objecten te categoriseren, zonder overleg met de personen of groepen aan wie deze objecten mogelijk toebehoren.[60]

Daarnaast hebben alleen door de staat erkende Indiaanse bevolkingsgroepen het recht om objecten terug te vragen. Om erkenning te ontvangen moeten stammen een

---

[56] Jo Angouri, Marina Paraskevaidi en Ruth Wodak, 'Discourse of Cultural Heritage in Times of Crises: The Case of the Parthenon Marbles', *Journal of Sociolinguistics* 21 (2017) 2, 208-237, aldaar 212.
[57] *Declaration on the Importance of the Universal Museum* (2002), geraadpleegd via: Peter-Klaus Schuster, 'Treasures of the World Culture in the Public Museum' *ICOM NEWS* 1 (2004), 4-5.
[58] Magnus Fiskesjö, 'Global Repatriation and "Universal" Museums', *Anthropology News,* maart 2010.
[59] El-Gendi, 'Illusory Borders', 492.
[60] McLaughin, 'The Native American Graves Protection and Repatriation Act: Unresolved Issues Between Material Culture and Legal Defintions', *University of Chicago Law School Roundtable* 3 (1996) 2, 767-790, aldaar 774.

strenge procedure doorlopen die soms wel jaren kan duren, enerzijds doordat veel stammen verzoeken hebben ingediend, anderzijds omdat het departement dat verantwoordelijk hiervoor is onderbezet zou zijn.[61] Doordat dit proces voor erkenning zo bemoeilijkt wordt, hebben nog steeds niet alle indianenstammen de repatriatie waarop ze recht zouden kunnen hebben bewerkstelligd. Hoewel de Federale Overheid repatriatie via wetgeving mogelijk heeft gemaakt, wordt dit proces dus belemmerd door andere wetgeving en bestuurlijke prioriteiten. Hierdoor blijven de historisch asymmetrische machtsverhoudingen tussen de indianenstammen en de Amerikanen op institutioneel vlak standhouden.

Hoewel de positionering van de overheid en museumsector ten opzichte van repatriatie in het geval van de NAGPRA goed onderzocht is, lijkt deze kwestie in eurocentrisch onderzoek, en daarmee ook onderzoek naar Nederland, nog onderbelicht. In de volgende paragraaf richten we ons daarom op Nederland. Hoe wordt er in Nederlandse context onderzoek gedaan naar onderwerpen zoals repatriëring, cultuurdiplomatie en cultuurbeleid?

1.3 REPATRIATIES, CULTUREEL ERFGOED EN POLITIEK: EEN NEDERLANDS PERSPECTIEF

De afgelopen jaren is er veel veranderd in studies naar Nederlands koloniaal erfgoed. Aan het begin van deze eeuw leek de nadruk nog te liggen op historische overzichten van museale verzamelingen.[62] In deze periode vond er ook een grootschalig onderzoeksproject plaats naar de geschiedenis van collecties in Nederland, *Shared Cultural Heritage*. Dit onderzoek was een samenwerking tussen het Volkenkundig Museum in Leiden en het Museum Nasional in Jakarta, gefinancierd door het Indonesische Ministerie van Toerisme en KLM Cargo.[63] Het onderzoek van historicus Cynthia Scott uit 2014 is illustratief voor de

[61] Talbert, 'Native American Graves Protection and Repatriation Act', 180-184.
[62] Susan Legêne en E. Postel-Coster, 'Isn't it all Culture? Culture and Dutch Development Policy in the Post-Colonial Period', in: J.A. Nekkers en P.A.M. Malcontent, *Fifty Years of Dutch Development Cooperation 1949-1999* (Den Haag 2000) 271-288; Reimar Schefold en Han F. Vermeulen (red.), *Treasure Hunting? Collectors and Collections of Indonesian Artefacts* (Leiden 2002); Pieter ter Keurs, *Colonial Collections Revisited* (Leiden 2007); R. Effert, *Royal Cabinets and Auxiliary Branches. Origins of the National Museum of Ethnology, 1816–1883* (Leiden 2008).
[63] Pieter ter Keurs, 'Collecting in the Colony. Hybridity, Power and Prestige in the Netherlands East Indies', *Indonesia and the Malay World* 37 (2009) 108, 147-161.

recente verschuiving van historische naar kritische studies.[64] Ze plaatste het project in een geschiedenis van samenwerking op cultureel vlak tussen Indonesië en Nederland sinds de Indonesische onafhankelijkheid in 1949 en stelde dat het project een voortzetting is van de precaire internationale betrekkingen sinds de onafhankelijkheid.

In haar artikel werd echter het onderscheid tussen de rol van de overheid en de musea niet duidelijk weergegeven, waarschijnlijk ook omdat dit onderscheid geen duidelijke rol had in het project. Wel werd duidelijk dat musea ook een actieve rol hadden in het belemmeren van de discussie over teruggaven van koloniaal erfgoed in hun musea. Het onderzoek ging namelijk over de geschiedenis van de collecties, terwijl de actuele dimensie van deze collecties genegeerd werd. Ze beargumenteerde dat het project ertoe leidde dat het delen van erfgoed een vorm van affectief immaterieel erfgoed werd. Dit wil zeggen dat door gezamenlijk onderzoek te doen naar de herkomst van koloniale objecten, de aandacht werd afgeleid van de objecten zelf en gestuurd richting 'the affect of heritage'.[65] Hoe was de relatie tussen de Indonesische en Nederlandse museumsector tien jaar na de start van dit project, toen het repatriatieproces van de collectie Nusantara in gang werd gezet? Hier komen we in het derde hoofdstuk op terug.

In 2013 verscheen ook een kritisch herkomstonderzoek naar beelden uit de Borobudur Tempel op Java. Marieke Bloembergen en Martijn Eickhoff onderzochten de route die de beelden hadden afgelegd in het koloniale Java.[66] Op die manier wilden ze inzicht krijgen in lokale en transnationale dimensies van erfgoedpolitiek en mechanismes van in- en exclusie in Azië en Europa rond 1900. In diezelfde periode verscheen ook een speciale uitgave van *Bijdragen tot de Taal, Land- en Volkenkunde,* een Nederlands, deels Engels tijdschrift over Zuid-Oost Azië en Nederlands-Indië. In deze uitgave stond bijvoorbeeld een verzamelgeschiedenis van de Nederlandse elite in Nederlands-Indië door Caroline Drieënhuizen.[67] De nadruk in haar artikel lag op de helende kracht die de teruggave van cultureel erfgoed zou hebben op een gemeenschap. Dit artikel richt zich op

---

[64] De volgende alinea's zijn, tenzij anders vermeld, gebaseerd op: Cynthia Scott, 'Sharing the divisions of the colonial past: an assessment of the Netherlands-Indonesia shared cultural heritage project, 2003–2006' *International Journal of Heritage Studies* 20 (2014) 2, 181-195.
[65] Scott, 'Sharing the divisions of the colonial past', 191.
[66] Marieke Bloembergen en Martijn Eickhoff, 'Exchange and the Protection of Java's Antiquities: A Transnational Approach to the Problem of Heritage in Colonial Java', *The Journal of Asian Studies* 72 (2013) 4, 893-916.
[67] Caroline Drieënhuizen, 'Mirrors of Time and Agents of Action. Indonesia's Claimed Cultural Objects and Decolonization 1947-1978', *Low Countries Historical Review* 113 (2018) 2, 91-104.

privécollecties en besteed, in deze context terecht, weinig aandacht aan de rol van de overheid in deze teruggaven.

CULTUURDIPLOMATIE IN NEDERLAND

Waar cultuur- en erfgoeddiplomatie recentelijk steeds meer aandacht lijkt te krijgen, blijft dit onderwerp in studies naar Nederland onderbelicht. Alleen antropoloog-archeoloog Lauren Yapp heeft onderzoek gedaan naar het Nederlands internationaal cultuurbeleid en hoe dit gevormd is door het Nederlandse koloniale verleden. Hierin besteedde ze met name aandacht aan het fenomeen van gedeeld erfgoed. In de inleiding zagen we al dat de collectie Nusantara als zodanig gezien werd. Op dit discours van gedeeld erfgoed zullen we in het vierde hoofdstuk terugkomen.

Daarnaast besteedde ze ook aandacht aan erfgoeddiplomatie. Volgens Yapp gaat erfgoeddiplomatie niet alleen over het behalen van politieke en economische doelen in het internationale veld, het laat ook zien hoe landen met hun eigen verleden omgaan en hoe dit verleden doorsijpelt in actuele houdingen en handelingen.[68] Centraal in haar artikel staat het Programma Gedeeld Cultureel Erfgoed opgericht door het Ministerie van BuZa en OCW. Ze onderzocht hoeveel van dit programma over erfgoed gaat, en hoeveel over diplomatie. Ze stelde vast dat het programma slechts een middel is in het verbeteren van culturele betrekkingen.[69] Cultureel erfgoed staat dus in dienst van diplomatieke doeleinden.

Yapp sloot haar artikel af met de stelling dat er nog te veel gekeken wordt naar andere koloniale grootmachten en Nederland nog vaak over het hoofd wordt gezien. Daarnaast stelde ze dat historiciteit ertoe doet: huidige handelingen kunnen vaak teruggeleid worden naar het verleden. Erfgoeddiplomatie nu is gedreven door politieke en economische krachten van dit moment, maar is ook gevormd door krachten uit het verleden.[70]

---

[68] Lauren Yapp, 'Define Mutual. Heritage Diplomacy in the Postcolonial Netherlands', *Future Anterior* 13 (2016) 1, 67-81, aldaar 68.
[69] Yapp, 'Define Mutual', 70.
[70] Ibidem, 79.

OP EENZAME HOOGTE: VAN BEURDEN EN NEDERLANDSE REPATRIATIES

Jos van Beurden is in de inleiding al geïntroduceerd als de expert op het gebied van repatriaties in Nederland. Hierdoor leunt deze thesis sterk op zijn werk. Dit betekent echter niet dat zijn onderzoek klakkeloos wordt overgenomen. In dit laatste deel van dit hoofdstuk zullen we kort bespreken waar Van Beurden zoal over heeft geschreven en wat zijn invalshoeken zijn. In de conclusie komen we terug op hoe deze thesis zich verhoudt tot zijn werk. Alleen zijn boeken zullen besproken worden, omdat zijn artikelen ofwel gedateerd zijn, ofwel in een vergelijkbare vorm zijn opgenomen in zijn boeken.

In *The Return of Cultural and Historical Treasures* zette Jos van Beurden een overzicht uiteen van Nederlandse teruggaven aan voormalige koloniën, waaronder Indonesië.[71] Voor dit boek baseerde Jos van Beurden zich voornamelijk op interviews met personen betrokken in teruggaven, zoals (voormalige) museumdirecteuren en cultureel-attachés van Nederlandse of Indonesische ambassades. Dit zijn dan ook de enige 'primaire' bronnen, als men interviews als zodanig kan beschrijven. Hoewel hij zich wel verdiept heeft in juridische studies over eigendomskwesties en teruggaven van koloniale objecten, is het boek niet te typeren als een theoretische studie. Daarentegen is het een beknopt overzicht van teruggaven die wel of niet hebben plaatsgevonden.

Dit staat in contrast met zijn tweede boek, *Treasures in Trusted Hands* uit 2017.[72] Hiervoor heeft Jos van Beurden grondig archiefonderzoek verricht, is zijn studie goed onderbouwd met secundaire literatuur en is er meer aandacht voor de rol van de overheid. In dit boek benaderde Van Beurden teruggaven van koloniaal erfgoed vanuit een juridische en conflict studies benadering. Hierdoor ligt de nadruk in het boek op het thema gerechtigheid. Met tal van cases uit verschillende landen analyseerde van Beurden teruggaven van koloniale culturele objecten. Deze plaatste van Beurden in een juridisch kader, in het bijzonder dat van internationale wetgeving over illegaal verkregen culturele objecten, van smokkel tot koloniale objecten tot door de Nazi's gestolen kunst.

Hij concludeerde dat de internationale wetgeving geen tot weinig invloed heeft op repatriatiekwesties. In plaats van deze wetgeving aanpassen, stelde Van Beurden een stappenplan op hoe landen om zouden kunnen gaan met het teruggeven van koloniale

[71] De volgende alinea is, tenzij anders aangegeven, gebaseerd op: Jos van Beurden, The Return of Cultural and Historical Treasures (Leiden 2012).
[72] De volgende paragraaf is, tenzij anders aangegeven, gebaseerd op: Jos van Beurden, *Treasures in Trusted Hands: Negotiating the Future of Colonial Cultural Objects* (Leiden 2017).

culturele objecten. Het is echter de vraag of het zin heeft om zich te richten op het 'Hoe dan wel' in koloniale teruggaven als het 'Waarom dan niet' nog niet helemaal helder is. In zijn boek mist een analyse van de invloed van nationale factoren, zoals politiek klimaat, beleid en wetgeving. Deze thesis streeft ernaar dit gat op te vullen.

1.4 CONCLUSIE

In dit hoofdstuk is een beknopte historiografie uiteengezet van onderwerpen relevant voor deze thesis. We hebben gezien dat het bestuderen van erfgoed in een bredere context dan het erfgoed op zichzelf de mogelijkheid biedt om de geopolitieke, diplomatieke context waarin het erfgoed zich begeeft bloot te leggen. Tegelijkertijd zien we ook dat dit in Nederlandse context nog onvoldoende in kaart is gebracht. Lauren Yapp lijkt de eerste te zijn die erfgoeddiplomatie introduceerde in onderzoek naar Nederlands internationaal cultuur- en erfgoedbeleid. Dit leverde inzichten op over historisch asymmetrische machtsverhoudingen tussen Nederland en Indonesië in de omgang met koloniaal erfgoed bloot.

Waar Yapp zich meer op discours richtte, bood het werk van Ang en haar collega's inzicht in het fenomeen instrumentalisme in cultuurdiplomatie en -beleid. In deze en vergelijkbare studies wordt vooral onderzocht wat de mogelijke gevolgen zouden kunnen zijn van instrumentalisme op de 'culturele zaak'. Wat de invloed is van instrumentalistisch beleid op repatriaties is nog niet onderzocht. Of er sprake is van instrumentalistisch beleid, en wat de implicaties hiervan zijn op de repatriatie van de Nusantara collectie, zal in het vierde hoofdstuk aan bod komen.

Daarnaast bestaat nog de kwestie aan wie het cultureel erfgoed toebehoort. Dit is veelal een juridische kwestie. Ook Jos van Beurden koos voor deze invalshoek in zijn studie naar teruggaven. Voordat men duikt in het zoeken van een oplossing, is het echter belangrijk om de huidige omgang goed te begrijpen. Zoals uit studies naar NAGPRA blijkt, kan men met een oplossing komen, maar als de machtsverhoudingen niet rechtgetrokken worden blijft deze wetgeving weinig vruchtbaar. Hoe zien deze machtsverhoudingen er in Nederland uit? Dit is onderwerp van het derde hoofdstuk. Maar voordat we hier verder op ingaan, nemen we het advies van Yapp ter harte en zullen we eerst de geschiedenis van repatriaties in Nederland uiteenzetten.

HOOFDSTUK 2.

NEDERLANDSE GESCHIEDENIS VAN HET REPATRIËREN AAN DE VOORMALIGE KOLONIE INDONESIË.

In dit hoofdstuk volgt een geschiedenis van repatriaties aan voormalige kolonie Indonesië door de Nederland, in het bijzonder de Nederlandse regering. Deze geschiedenis strekt zich van 1949 tot 2012. Het zwaartepunt zal liggen op de jaren '70, het decennium waarin de grootste teruggave tot dan toe plaatsvond. Maar eerst zullen we kort stilstaan bij hoe deze culturele objecten in de eerste plaats in Nederland terecht zijn gekomen. Deze geschiedenis van verzamelen in koloniale context is te complex om in het kader van deze thesis recht aan te doen. Daarom zal deze ingekorte geschiedenis van het verzamelen in de volgende alinea's beperkt beschreven worden, met als doel het beschrijven van de context waarin we de discussie over het al dan niet repatriëren van deze verzamelde objecten kunnen plaatsen.

2.1 HET ONTSTAAN VAN KOLONIALE COLLECTIES IN NEDERLAND

Volgens Pieter ter Keurs, cultureel antropoloog, is verzamelen nooit een neutrale activiteit: het is namelijk een politieke handeling, met name in een koloniale context.[73] Het verzamelen van culturele objecten uit een gekoloniseerd land zou een machtsverhouding creëren tussen de eigenaar van het object en diegene die het object verlangt, oftewel de gekoloniseerde en de kolonisator. Dit betekent echter niet dat de objecten altijd met geweld of dwang verkregen zijn: uitgebreid herkomstonderzoek is nodig om dit uit te sluiten dan wel te bewijzen. De meeste collecties zijn dankzij militaire of wetenschappelijke expedities verkregen, verzameld voor koloniale tentoonstellingen of meegenomen door missionarissen. Tot de eerste helft van de 19e eeuw bestonden nog geen duidelijke

[73] In de volgende paragraaf is gekeken naar een studie van Pieter ter Keurs, cultureel antropoloog en hoogleraar aan de Universiteit Leiden naar de verzamelgeschiedenis van objecten uit Nederlands-Indië. Deze studie is uitgevoerd in samenwerking met het Museum Nasional in Jakarta en het Museum voor Volkenkunde in Leiden in het kader van het project 'Shared Cultural Heritage'. Het doel van dit project was het in kaart brengen van de totstandkoming van koloniale collecties in musea in zowel Nederland als Indonesië. De volgende alinea's zijn dan ook, tenzij anders vermeld, gebaseerd op: Pieter ter Keurs, 'Collecting in the Colony. Hybridity, Power and Prestige in the Netherlands East Indies', *Indonesia and the Malay World* 37 (2009) 108, 147-161.

richtlijnen voor het verzamelen en exporteren van objecten uit Nederlands-Indië. Meestal verdwenen de objecten in privéverzamelingen, soms in de collectie van het Bataviaasch Genootschap in Jakarta of in verschillende musea in Nederland.

Dit veranderde in 1862, toen door het Rijk werd besloten een nationale collectie van etnografische objecten aan te leggen. Deze objecten werden eerst naar het Bataviaasch Genootschap overgebracht, waarna ze verdeeld werden over musea in Nederland, het nieuwe Rijksmuseum voor Volkenkunde in Leiden in het bijzonder. Het Bataviaasch genootschap had de facto het voorrecht om de beste objecten in zijn eigen collectie te houden omdat deze zich in de positie bevond om de selectie te maken.

In de periode van 1859-1909 nam het aantal objecten in de collectie van het Rijksmuseum voor Volkenkunde uit Indonesië toe van 297 naar 36.671.[74] Deze sterke toename had te maken met de invoer oorlogsbuit uit Atjeh, Lombok en Bali tussen 1874-1907, maar ook met de koloniale wereldtentoonstellingen in 1878 in Parijs en 1883 in Amsterdam.[75] Objecten die in deze tentoonstellingen gebruikt werden, werden naderhand veelal overgedragen aan volkenkundige musea in Nederland.[76] Daarnaast waren veel objecten afkomstig van privéverzamelaars, die de mogelijkheid hadden om hun collectie te schenken aan museum van keuze. Zo zijn er meerdere, niet volkenkundige musea in Nederland die privécollecties uit Nederlands-Indië in bezit hebben zoals het Rijksmuseum in Amsterdam. Tegenwoordig beslaat de gehele deelcollectie Indonesië in bezit van het Nederlandse Rijk uit 299.142 objecten.[77]

2.2 DE EERSTE POGING TOT TERUGGAVE

Op 1 juni 1949 ontving de heer Maarseveen, Nederlandse minister van Overzeese Gebiedsdelen, een brief van een normale Nederlandse burger, de heer Schurink, met het

[74] Ger van Wengen, 'Indonesian Collections at the National Museum of Ethnology in Leiden' in: Reimar Schefold en Han F. Vermeulen (red.), *Treasure Hunting? Collectors and Collections of Indonesian Artefacts* (Leiden 2002) 81-108, aldaar 90.
[75] Van Wengen, 'Indonesian Collections', 87
[76] Ibidem, 86-87.
[77] Nationaal Museum voor Wereldculturen, 'Deelcollectie Indonesië'. Beschikbaar via digitale database: https://collectie.wereldculturen.nl/#/query/752a4a83-6b40-4838-be87-a92d57ee2784 (geraadpleegd 9 januari 2020).

verzoek om Indonesische kroonschatten te restitueren aan Indonesië.[78] Aangedaan door de brief opperde minister Maarseveen het idee om onrechtmatig verkregen objecten te restitueren in de ministerraad. Er werd niet onwelwillend op dit idee gereageerd en de raad besloot objecten van dergelijke aard in Rijkscollecties te inventariseren.[79] Het plan ontstond om van de teruggave 'een "spectaculaire" daad van Nederland tegenover Indonesië' te maken. Uit het onderzoek bleek echter 'dat zich in de Nederlandse musea slechts zeer weinig uit Indonesië herkomstige preciosa bevinden, welke niet door aankoop of schenking zijn verkregen en daaronder zeer weinig eigenlijk gezegde kroonschatten zijn.'[80] De kroonschatten zouden dus van dusdanig weinig culture waarde zijn dat de minister van Onderwijs, Kunsten en Wetenschappen vreesde dat 'Nederland met het teruggeven van deze preciosa een slecht figuur zou kunnen maken.'[81] Uiteindelijk hield Nederlandse regering zich terughoudend in de teruggave van de kroonschatten.

Er werden ook andere argumenten aangehaald tegen repatriatie. Zo zou de 'magisch-religieuze kracht' waaraan de objecten hun waarde zouden ontlenen niet meer relevant zijn in de huidige maatschappij, waarmee teruggave zijn relevantie zou verliezen. Verder zouden de objecten symbool staan voor het rechtmatig gezag van de verschillende machthebbers aan wie de objecten historisch gezien toebehoren. Dit zou echter in het kader van de soevereiniteitsoverdracht een gek figuur slaan om de kroonschatten met deze symbolische connotaties terug te geven.[82] Tegelijkertijd zou het onduidelijk zijn aan wie te kroonschatten toebehoorden, aan de Indonesische regering of erfgenamen van de originele eigenaren?

Desalniettemin werd in oktober 1949 een culturele overeenkomst gesloten tussen het Koninkrijk der Nederlanden en de Republiek Indonesia Serikat. In dit akkoord werd in artikel 19 overeengekomen tot 'de overdracht van objecten van culturele waarde'.[83]

---

[78] D. Schurink, brief aan de minister van Overzeese Gebiedsdelen, 1 juni 1949. Nationaal Archief, Den Haag, Ministerie van Buitenlandse Zaken: Code-archief 1945-1954, nummer toegang 2.05.117, inventarisnummer 13008.

[79] Memorandum 18 oktober 1949. Nationaal Archief, Den Haag, Ministerie van Buitenlandse Zaken: Code-archief 1945-1954, nummer toegang 2.05.117, inventarisnummer 13008.

[80] Brief van Dhr. van Maarseveen, minister van Overzeese Gebiedsdelen, aan de minister van Onderwijs, Kunsten en Wetenschappen, 27 december 1949. NA, BuZa/Code-archief 1945-1954, 2.05.117, inv. nr. 13008.

[81] Notulen Ministerraad, 3 januari 1950. NA, BuZa/Code-archief 1945-1954, 2.05.117, inv. nr. 13008.

[82] Brief van dhr. A.H.J. Lovink aan dhr. J.H. van Maarseveen Minister van Overzeese gebiedsdelen, 1 augustus 1949. NA, BuZa/Code-archief 1945-1954, 2.05.117, inv. nr. 13008.

[83] *Ontwerp Cultureel Accoord tussen het Koninkrijk der Nederlanden en de Republiek Indonesia Serikat*, 28 oktober 1949. NA, BuZa/Code-archief 1945-1954, 2.05.117, inv. nr. 13009.

Echter bleef het akkoord een lippendienst en werd er uiteindelijk niets met het verzoek tot teruggave gedaan. In 1956 werd de culturele overeenkomst in 1956 weer opgeheven.[84]

2.3 CULTUREEL ERFGOED IN INTERNATIONALE BETREKKINGEN

De eerste teruggave van cultureel erfgoed vond plaats in 1970 tijdens een staatsbezoek van de Indonesische president Soeharto aan Nederland. Koningin Juliana overhandigde toen de Nãgarakrtãgama, een manuscript dat in 1963 al werd teruggevraagd door Indonesië.[85] In dit jaar werd ook in het kader van de *Cultural Agreement on Sciences, Culture and Arts* van 1968 het Erasmushuis in Jakarta geopend, een cultureel centrum voor tentoonstellingen, lezingen en optredens bedoeld om maatschappelijke en economische vraagstukken via cultuur bespreekbaar te maken.[86] Nog steeds speelt het Erasmushuis een belangrijke rol in het Nederlandse internationale cultuurbeleid op het gebied van cultuurverspreiding, uitwisseling en cultuurdiplomatie.

Kort daarna, in 1974, ontving de Nederlandse regering een lijst met 10.000 objecten in bezit van Nederlandse musea die Indonesië graag terug wilde 'ter versterking van de nationale identiteit.'[87] Dit verzoek werd in een conceptnota van 1974 van de Directie Azië en Oceanië/Indonesië (DOA/IN), een afdeling van het Ministerie van BuZa, geëvalueerd.[88] Uiteindelijk zou het gaan om de lombokschat, etnografica uit Nieuw-Guinea en 400 Javaanse handschriften. Hoewel de angst bestond voor meerdere teruggaveverzoeken en het verlies van de eigen Nederlandse cultuur en geschiedenis, koos men, met het oog op goede Indonesisch-Nederlandse relaties, voor een pragmatische opstelling. Deze opstelling hield in dat teruggave overwogen werd, indien Nederland er ook iets voor terugkreeg op het gebied van culturele samenwerking en kennisuitwisseling, zoals een samenwerking op

---

[84] Conceptnota van DOA/IN aan chef DOA, 29 december 1974. Nationaal Archief, Den Haag, Ministerie van Buitenlandse Zaken: Code-archief 1975-1984, nummer toegang 2.05.330, inventarisnummer 10266.
[85] Caroline Drieënhuizen, 'Mirrors of Time and Agents of Action', 102. Voor meer informatie over dit verzoek tot teruggave, zie: Susan Legêne en E. Postel-Coster, 'Isn't it all Culture? Culture and Dutch Development Policy in the Post-Colonial Period', in: J.A. Nekkers en P.A.M. Malcontent, *Fifty Years of Dutch Development Cooperation 1949-1999* (Den Haag 2000) 271-288.
[86] *Strategisch meerjarenplan Cultuur 2017-2020. Indonesië* (Den Haag 1 februari 2017), 3.
[87] Ik heb deze lijst van objecten niet zelf kunnen achterhalen. Legêne en Postel-Coster, 'Isn't it all Culture', 275 en Jos van Beurden, *The Return of Cultural Historical Treasures: The Case of the Netherlands* (Amsterdam 2012), 32, en conceptnota van DOA/IN aan chef DOA, 29 december 1974. NA, BuZa/Code-archief 1975-1984, 2.05.330, inv. nr. 10266.
[88] Conceptnota van DOA/IN aan chef DOA, 29 december 1974. NA, BuZa/Code-archief 1975-1984, 2.05.330, inv. nr. 10266.

het gebied van Nederlands taalonderwijs in Indonesië.[89] Uit deze quid pro quo opstelling kan men opmaken dat de teruggave dus niet principieel van aard was.

In deze nota was ook een korte geschiedenis van het verkeer van culturele objecten uit Indonesië naar Nederland opgenomen, geschreven door Pieter Pott, de toenmalige directeur van het Volkenkundig Museum te Leiden. Pott zat namens de museumwereld in de Nederlandse commissie verantwoordelijk voor de teruggave van koloniale objecten. Deze korte geschiedenis door Pott werd als volkomen onproblematisch beschreven. Het feit dat het Museum voor Volkenkunde in 1910 zo'n 2.500 objecten via militaire interventies in Atjeh, Lombok en Bali verkreeg werd buiten beschouwing gelaten.[90] Het is opvallend dat deze museumdirecteur betrokken is bij dergelijke politieke besluiten, met name gezien er duidelijk sprake is van belangenverstrengeling. Een deel van 'zijn collectie' staat immers op de lijst van objecten die Indonesië graag terug wilde zien. Hadden de ministeries BuZa en CRM een objectief perspectief van Pott verwacht? Zoals we later zullen zien werd Potts argumentatie wel overgenomen door de Nederlandse regering.

Na een evaluatie van het verzoek van Indonesië, maakte de ministerraad op 17 januari 1975 zijn bereidheid tot 'overdracht' van culturele objecten kenbaar aan Indonesië.[91] Er is bewust voor deze term gekozen: in correspondenties uit deze periode werd indien er in een memo gesproken werd van 'teruggave', dit woord doorgestreept en vervangen door 'overdracht'.[92] De reden hiervan is waarschijnlijk dat 'overdracht' een neutralere terminologie is dan 'teruggave'. Deze term zou connotaties bezitten van restitutie en daarmee onwetmatige praktijken uit het verleden impliceren.[93]

Indonesië reageerde dankbaar. Er werden expertteams om de details van de teruggave te onderzoeken en uit te werken. Het Nederlandse expertteam bestond naast Pieter Pott uit medewerkers van het Ministerie van Cultuur, Recreatie en Maatschappelijk Werk (hierna: CRM), Ministerie voor Onderwijs en Wetenschappen (hierna: O&W) en BuZa. Als teken van goede wil van de Nederlandse regering en op verzoek van de Indonesische

---

[89] Deze samenwerking hield stand tot ver in de jaren '80. Nationaal Archief, Den Haag, Ministerie van Buitenlandse Zaken, code-archief 1975-1984, nummer toegang 2.05.330, inventarisnummer 10146.
[90] Van Beurden, *Treasure in Trusted Hands,* 157.
[91] Memorandum ministerraad, 7 januari 1975 en Memorandum, 17 januari 1975. NA, BuZa/Code-archief 1975-1984, 2.05.330, inv. nr. 10266.
[92] Conceptnota van DOA/IN aan chef DOA, 29 december 1974. NA, BuZa/Code-archief 1975-1984, 2.05.330, inv. nr. 10266.
[93] Van Beurden, *The Return of Cultural Historical Treasures,* 14.

regering, werden de Nieuw-Guinea etnografica op 13 juni 1975 overgedragen door Pieter Pott aan de Indonesische ambassadeur.[94] De overdracht werd bijgewoond door vertegenwoordigers van de Ministeries van BuZa en CRM: wie deze vertegenwoordigers waren, werd niet vermeld. Desalniettemin blijkt hieruit de betrokkenheid van beide ministeries bij de teruggave van de objecten aan Indonesië.

We zien dus dat de verantwoordelijkheid van de repatriaties voornamelijk bij de Nederlandse regering lag. Echter wilde de regering alleen tot teruggave overgaan indien zij hier iets voor terugkreeg. De teruggave werd dus aangegrepen om de invloedssfeer in de voormalige kolonie Indonesië te kunnen vergroten. Daarnaast was er ook al een taak weggelegd voor de museumsector voor de daadwerkelijke overdracht. Tegelijkertijd is er ook sprake van belangenverstrengeling: Pieter Pott was onderdeel van het expertteam dat de repatriatie van nota bene zijn collectie zou vormgeven.

DE JOINT RECOMMENDATIONS 1975

Op 22 november 1975 werden de *Joint Recommendations by the Dutch and Indonesian Team of Experts Concerning Cultural Cooperation in the Field of Museums and Archives Including Transfer of Objects* opgesteld.[95] Dit verdrag resulteerde uiteindelijk in belangrijke teruggaven in 1977 en 1978, waar ik later op zal terugkomen. Hoe het proces tot de ondertekening van de 1975 Joint Recommendations is verlopen, is al uitgebreid in kaart gebracht door zowel Susan Legêne in haar artikel 'Isn't it all culture?' uit 2000 als in Jos van Beurdens boek *Treasure in Trusted Hands* uit 2017.[96] In deze onderzoeken werden met name de overwegingen, resultaten en gevolgen van de 1975 Joint Recommendations besproken. Wat onvoldoende door hen in kaart is gebracht, is hoe door beide partijen over deze teruggave gesproken werd. Om die reden volgt in de volgende alinea's een close reading van twee toespraken, een de voorzitter van de Indonesische delegatie, professor Ida Bagus Mantra en een van Rob Hotke, voorzitter van het expertteam Nederland.

---

[94] Brief van Indonesische Ambassade in Den Haag aan het Ministerie BuZa, 7 april 1975 en anoniem bericht, Leiden 13 juni 1975. NA, BuZa/Code-archief 1975-1984, 2.05.330, inv. nr. 10266.
[95] Van Beurden, *Treasure in Trusted Hands,* 141.
[96] Jos van Beurden, 'The 1975 Joint Recommendations', in: *The Return of Cultural Historical Treasures* (Leiden 2012), 123-153 en Susan Legêne en E. Postel-Coster, 'Isn't it all Culture? Culture and Dutch Development Policy in the Post-Colonial Period', in: J.A. Nekkers en P.A.M. Malcontent, *Fifty Years of Dutch Development Cooperation 1949-1999* (Den Haag 2000) 271-288.

De toespraken werden gehouden op 10 november 1975 in Jakarta tijdens de eerste expertmeeting ter voorbereiding op de 1975 *Joint Recommendations*. Er is voor deze toespraken gekozen, omdat uit de archieven is gebleken dat deze voorafgaand aan het bezoek zijn voorbereid. Hierdoor kan gesteld worden dat deze toespraken representatief zijn voor de politieke uitgangspunten van beide partijen ten opzichte van teruggave van culturele objecten. De eerste expertmeeting was immers verkennend van aard: het doel was om erachter te komen hoe beide partijen over de kwestie dachten. De toespraken zullen in de gehouden volgorde besproken en vergeleken worden.[97]

De Indonesische voorzitter Mantra opende de eerste expertmeeting met een welkomstwoord en statement. Gedurende het verblijf van de Nederlandse delegatie sprak Mantra in het Engels, waar de Nederlandse delegatie verontwaardigd op reageerde: 'Zelfs tijdens de excursies, in vliegtuig, auto of aan tafel, weigerde prof. Mantra (…) ook maar één woord Nederlands te spreken.'[98] In zijn speech argumenteerde Mantra voor het belang van de terugkeer van culturele objecten In Nederlands bezit. Zo stelde hij dat de culturele objecten, die 'due to well-known circumstances' uit Indonesië zijn verdwenen, van belang zijn voor het ontwikkelen van een culturele identiteit en een verrijking is voor de Indonesische bevolking.[99] De objecten zouden nu onbereikbaar zijn voor het Indonesische volk, terwijl deze een 'source of national price' en een 'fundamental contribution to the development of national consciousness of the very diverse people of Indonesia' werden genoemd.[100] Tot slot werd gesteld dat Indonesië dankzij economische ontwikkelingen nu in staat was te investeren in het museumwezen, iets wat 'fortunately, the Royal Government of the Netherlands can appreciate'.[101]

De speech eindigde met de slotzin dat het 'almost imperitave' voor het Indonesische volk zou zijn dat de objecten terugkeren naar Indonesië 'from which they

[97] Volgorde staat vermeld in: 'Verslag van de reis naar Indonesië van de Nederlandse delegatie van het "team of experts" betreffende de culturele samenwerking tussen Indonesië en Nederland op het gebied van archieven en musea.' Datum onbekend. (Vermoedelijk eind November 1975). NA, BuZa/Code-archief 1975-1984, 2.05.330, inv. nr. 10266.
[98] 'Verslag van de reis naar Indonesië van de Nederlandse delegatie van het "team of experts" betreffende de culturele samenwerking tussen Indonesië en Nederland op het gebied van archieven en musea.' NA, BuZa/Code-archief 1975-1984, 2.05.330, inv. nr. 10266.
[99] Indonesische delegatie, 'Statement of the Indonesian Delegation on the Return of Indonesian Cultural Objects' Jakarta 10 november 1975, 1, 3. NA, BuZa/Code-archief 1975-1984, 2.05.330, inv. nr. 10266.
[100] Indonesische delegatie, 'Statement of the Indonesian Delegation', 2.
[101] Ibidem, 3.

have been seperated because of circumstances beyond their control.' [102] Vervolgens verzocht Mantra de Nederlandse delegatie naast archiefmateriaal en manuscripten, beelden afkomstig uit de Singasari tempel terug te geven, waaronder het 13e-eeuws beeld van Prajñaparamita in bezit van het Rijksmuseum voor Volkenkundige in Leiden. De afwezigheid van dit beeld, ook wel de Mona Liza van Azië genoemd, werd gezien als een verlies voor het Indonesisch cultureel erfgoed.

Daarnaast werd gevraagd om de teruggave van etnografische objecten die ontbreken in de Indonesische collecties. Veel van dit soort objecten zouden van Indonesië naar Nederland verplaatst (vert. *transferred*) zijn. Er lijkt bewust voor deze terminologie gekozen te zijn: Nederland voelde zich namelijk al beschuldigd van onwetmatige handelingen door het teruggaveverzoek.[103] Met deze terminologie stelde Indonesië zich neutraler op. Dit staat in contrast met het verzoek om de Singasari beelden, getypeerd als archeologische objecten, terug te geven. Hieruit blijkt namelijk dat er in dat geval geen ruimte is voor overleg:

> 'The government of Indonesia is confident that Indonesian archeologists and museologists would acquire cooperation of their Dutch colleagues in identifying, evaluating and selecting those Indonesian archeological objects in the Netherlands which eventually have to be returned to Indonesia to be appreciated and studied by the interested natural inheritors of the rich cultural tradition which has created these objects.'[104]

De toespraak van de Indonesische delegatie werd afgesloten met de hoop dat de overdracht beide landen ten goede zou komen en bevorderend zou zijn voor de samenwerking tussen beide landen. Aan de hand van deze toespraak wordt duidelijk dat Indonesië zijn zinnen had gezet op het terugkrijgen van verloren Indonesisch cultureel erfgoed in Nederlands bezit.

De Nederlandse delegatie daarentegen had echter andere doelen voor ogen. In de toespraak van Hotke van het Ministerie van CRM werd continue de goede samenwerking met Indonesië aangehaald, waardoor de aandacht niet zozeer op Nederland gevestigd

[102] Indonesische delegatie, 'Statement of the Indonesian Delegation', 3.
[103] Jos van Beurden, *The Return of Cultural Historical Treasures* (Leiden 2012), 32.
[104] Indonesische delegatie, 'Statement of the Indonesian Delegation', 5.

werd maar op beide landen. Daarnaast werd de interesse en liefde die Nederland voor de Indonesische cultuur had, benadrukt: niet alleen in de huidige samenleving was de Indonesische cultuur levendig, ook vroeger zorgde de Nederlandse regering goed voor de culturele objecten. In het bijzonder werd, in navolging van Pieter Potts aanbevelingen, het Bataviaasch Genootschap genoemd, dat uiteindelijk ook een museum stichtte. Hierover werd gezegd:

> 'It got the task of supervising the country's collections of antiquities, and of ethnographic, prehistoric and historic interest, thus preventing Indonesia from losing important cultural objects.'[105]

Zoals uit het onderzoek van ter Keurs is gebleken, werden culturele objecten naar het Genootschap overgebracht. Het feit dat ze vanuit hier herverdeeld werden over Nederlandse musea werd niet benoemd door Hotke.

Vervolgens deelde Hotke een aantal observaties over de teruggavekwestie. Ten eerste zou de relatie tussen Nederland en Indonesië in hun gedeelde geschiedenis altijd al goed zijn geweest: 'Cultural facts which cannot be denied or erased', aldus Hotke.[106] Daarnaast achtte de Nederlandse delegatie het van essentieel belang dat objecten met belangrijke historische of artistieke waarde verspreid zijn over de wereld, 'if we are to understand and appreciate one another in our present society, in which we are more than ever dependent on one another.'[107] Om die reden werd de voorkeur gegeven aan bilateraal overleg en samenwerking tussen de landen in plaats van het teruggeven van culturele objecten.[108] Gedeelde interesse in het culturele erfgoed van Indonesië zou moeten bijdragen aan de gedeelde bereidheid tot 'overdracht' in de vorm van tweerichtingsverkeer van culturele, historische en esthetische objecten.[109]

Wat opvalt is dat de Nederlandse delegatie in deze speech om de hete brei heen draaide, namelijk het Indonesische verzoek tot teruggave van objecten in bezit van Nederlandse musea. Dit deden ze ten eerste door de kwestie zelf te vermijden: in drie

---

[105] Rob Hotke, 'Speech pronounced on november 10th 1975', Jakarta 10 november 1975, 2. NA, BuZa/Code-archief 1975-1984, 2.05.330, inv. nr. 10266.
[106] Hotke, 'Speech pronounced on november 10th 1975', 3.
[107] Idem.
[108] Hotke, 'Speech pronounced on november 10th 1975', 3.
[109] Idem.

pagina's toespraak is slechts een halve, à driekwart pagina aan de kwestie gewijd. Daarnaast wordt de term teruggave volledig vermeden en overdracht slechts eenmaal gebruikt in combinatie met het idee van tweerichtingsverkeer, zodat de handeling wederom een 'gedeelde' handeling wordt. Deze terminologie is uiteindelijk ook opgenomen in de 1975 Joint Recommendations, waarin alleen gesproken wordt van *transfer.* Hiermee wordt de verantwoordelijkheid verplaatst: de Nederlandse delegatie wil zijn handen niet branden aan de teruggavekwestie. Tot slot werd beargumenteerd op basis van de notie van de universele collectie of het universele museum dat objecten met hoge historische waarde overal ter wereld te bezichtigen dienen te zijn. Laat Nederland daar nu net de perfecte plek voor zijn.

TERUGGAVE VAN DE LOMBOKSCHAT EN DE MONA LISA VAN AZIË

Het duurde nog een jaar voordat de Nederlandse ministerraad de 1975 Joint Recommendations goedkeurde in augustus 1976, gevolgd door Indonesië in december 1976. Pas in 1977 werd een overeenkomst bereikt betreffende de teruggaveclaim van Indonesië uit 1974: Indonesië zou alleen objecten ontvangen die direct te relateren waren aan voor Indonesië belangrijke historische personen of evenementen.[110]

Zodoende vond in 1978 ter ere van het 200-jarige bestaan van het Museum Nasional in Jakarta driedelige 'overdracht' plaats van de zogenaamde 243 Lombokschatten, nota bene maar liefst de helft van alle Lombokschatten in Nederland, een collectie objecten gerelateerd aan volksheld Pangeran Diponegoro van Museum Bronbeek en het 13e-eeuws beeld van Prajñaparamita, de Mona Lisa van Azië, van het Museum van Volkenkunde in Leiden teruggegeven.[111] Deze overdracht was tevens een bezegeling van een nieuw vijfjarenplan voor culturele samenwerking.[112] Vergelijkbaar met de teruggave uit 1970 werd het koloniale erfgoed gebruikt als diplomatiek middel bedoeld om de Nederlandse invloedssfeer in Nederland te vergroten.

Na de officiële overdracht van bovengenoemde objecten stelde de Directie Culturele Samenwerking en Voorlichting Buitenland (hierna: DCV), onderdeel van BuZa in een memo van 10 mei 1978 dat 'de positie van Nederland bepaald liberaal en een

[110] Van Beurden, *Treasure in Trusted Hands,* 141.
[111] Van Beurden, *The Return of Cultural Historical Treasures,* 35.
[112] Van Beurden, *Treasures in Trusted Hands,* 144.

voorbeeld voor andere landen [is]. Indonesië is zich bewust van de genereuze wijze waarop Nederland zich heeft opgesteld.'[113] Hierdoor zou Nederland 'met zijn genereuze opstelling t.a.v. de kunstvoorwerpen een enorme "goodwill" verworven [hebben].'[114]

In de correspondentie die hierop volgde tussen de afdelingen DOA/IN en DCV blijkt dat de afdelingen zich weer terughoudend opstelden ten opzichte van teruggaven van culturele objecten. Wat als ze nieuwe teruggaveverzoeken zouden ontvangen? Er werd besloten dat, mocht dit gebeuren, Nederland ook materiaal, zoals VOC-archieven, zou gaan terugvragen aan Indonesië.[115]

Volgens Van Beurden was de *Joint Recommendations 1975* uiteindelijk 'a package deal in which Indonesia's demands were only partially met and the Netherlands lost little.'[116] Hoewel Nederland zichzelf zag als genereus, wanneer men de objecten die zijn teruggekeerd op een rijtje zet, kan men zich afvragen of Nederland dat wel was.[117] Desondanks werd Nederland in 1979 door de UNESCO ten voorbeeld uitgeroepen in hoe de regering was omgegaan met de teruggave aan Indonesië.[118]

2.4 JAREN '80 EN DAARNA

In 1980 stelde Hotke in een brief aan het ministerie van BuZa dat 'aan alle wensen van Indonesië is tegemoetgekomen.' Hiermee leek het dossier van teruggaven gesloten. De samenwerking tussen Indonesië en Nederland richtte zich steeds meer op onderwijs en ontwikkelingssamenwerking: er werd niet meer gesproken over culturele samenwerking op het gebied van musea en archieven.[119]

Sindsdien hebben slechts vijf teruggaven aan Indonesië plaatsgevonden.[120] Hoewel er in 1995 een poging gedaan werd om een boeddhahoofd van de Borobudur tempel te retourneren ter ere van het vijftig jarige bestaan van de onafhankelijke staat van Indonesië,

---

[113] Chef DCV, memorandum 10 mei 1978. NA, BuZa/Code-archief 1975-1984, 2.05.330, inv. nr. 101046.
[114] Idem.
[115] Chef DCV, Memorandum 7 juni 1978 en DOA/IN memorandum 20 juni 1978. NA, BuZa/Code-archief 1975-1984, 2.05.330, inv. nr. 101046.
[116] Van Beurden, *Treasures in Trusted Hands,* 164.
[117] Ibidem, 171.
[118] Ferd op de Coul, 'Oproep van Secretaris-Generaal van de UNESCO. Kunst terug uit ballingschap?' *Brabants Dagblad* 13 januari 1979.
[119] *Memorandum of Understanding between the Minister of Education and Science of the Kingdom of the Netherlands and the Minister of Education and Culture of the Republic of Indonesia,* 31 oktober 1983. NA, BuZa/Code-archief 1975-1984, 2.05.330, inv. nr. 101046.
[120] Van Beurden, *The Return of Cultural Historical Treasures,* 52.

vond de eerste teruggave pas plaats in 2003.[121] Het betrof een teruggave van hindoebeelden in bezit van een Nederlandse overheidsinstelling. Om welke instelling het gaat of in welke context, werd helaas niet vermeld.[122] In 2005 werden Wajangpoppen die de Indonesische onafhankelijkheidsstrijd uitbeeldden uit de collectie van het Wereldmuseum te Rotterdam aan het Museum Nasional in Jakarta overhandigd.[123] In het nieuws was te lezen dat deze overhandiging in het teken stond van de stedenband tussen Rotterdam en Jakarta en de viering van zestig jaar onafhankelijkheid van Indonesië.[124]

Achter de schermen had de gemeente Rotterdam het Wereldmuseum verzocht de Wajangpoppen te overhandigen. Om in aanmerking te blijven komen voor subsidie zou het museum zijn banden moeten versterken met 'zusterstad' Jakarta, eveneens een havenstad.[125] Desalniettemin werden de Wajangpoppen in bruikleen aan het Museum Nasional in Jakarta gegeven, waar een kopie gemaakt zou worden zodat ze later weer konden terugkeren naar Nederland.[126] In een nieuwsartikel van 2015 staat echter dat de Wajangpoppen nog steeds niet zijn teruggekeerd naar Nederland en de gemeente Rotterdam niet goed weet welke afspraken hierover gemaakt zijn.[127] Voor zover bekend zijn de Wajangpoppen nog steeds in bezit van het Museum Nasional in Jakarta.

2.5 CONCLUSIE

In dit hoofdstuk is de geschiedenis van teruggaven aan Indonesië uiteengezet. In dit overzicht lijkt iedere keer dezelfde dynamiek naar voren te komen: indien Indonesië een teruggaveverzoek indiende, wilde de Nederlandse regering er zelf ook iets aan over houden. Op die manier werd cultureel erfgoed niet alleen een middel in het 'bevorderen' van bilaterale betrekkingen met Indonesië, maar ook in het vergroten van de Nederlandse invloedssfeer in de voormalige kolonie Indonesië. Dit politieke uitgangspunt conflicteerde met die van Indonesië, die streefde naar een teruggave van hun cultureel erfgoed voor het

---

[121] Van Beurden, *The Return of Cultural Historical Treasures*, 46.
[122] Idem.
[123] Van Beurden, *The Return of Cultural Historical Treasures,* 47.
[124] Onbekend, '23 apr 2005 - Wayang Revolusi, Widosari & Dhalang Joko Susilo' (versie 4 februari 2005) http://www.gamelanhuis.nl/wayang-revolusi-widosari-dhalang-joko-susilo/ (geraadpleegd 21 oktober 2019).
[125] Van Beurden, *The Return of Cultural Historical Treasures,* 47
[126] Rolf Bartels, 'De kracht van cultuur. Wajangpoppen uitgeleend aan Jakarta' Persbericht (versie mei 2005).
[127] Anoniem, 'Waar zijn de Wajanpoppen?' *NRC* 13 november 2015.

versterken van hun nationale identiteit. Desondanks werd uiteindelijk besloten tot een relatief geringe teruggave van objecten aan Indonesië in 1977 en 1978. Vervolgens werd de zaak als gesloten gezien. Sindsdien hebben enkele repatriaties plaatsgevonden.

Wat we dus zien is dat de Nederlandse regering een overwicht had ten opzichte van Indonesië doordat Nederland de objecten in bezit had die Indonesië wilde hebben. Door het erfgoed als pressiemiddel te gebruiken, kon Nederlandse regering zijn invloedssfeer vergroten door middel van samenwerking op gebied van museum- en taalstudies in Indonesië. In het volgende hoofdstuk keren we weer terug naar de repatriatie van de collectie Nusantara om te onderzoeken hoe de Nederlandse regering en cultuursector veertig jaar met een repatriatiekwestie omgaat.

HOOFDSTUK 3.

DE NEDERLANDSE CULTUURSECTOR: REPATRIËREN IN NAAM VAN HET NATIONAAL BELANG.

In dit hoofdstuk staat de rol van binnenlandse cultuursector in de Nusantara repatriatie centraal. Eerst zal gekeken worden naar de motivatie achter de repatriatie en welke instrumenten van de cultuursector en overheid gebruikt zijn in het proces. In de tweede paragraaf zal de invloed van het NMVW als beheerder van de volkenkundige Rijkscollectie onderzocht worden. Tot slot zal de reactie van Indonesië in kaart worden gebracht: wat vonden zij van het Nederlandse instrumentarium en de communicatie met Erfgoed Delft en het NMVW? Op die manier zal inzichtelijk worden gemaakt welke achterliggende processen en structuren invloed hebben gehad op het verloop van de repatriatie, zodat we de invloed van de Nederlandse cultuursector beter kunnen begrijpen.

3.1 DE TERUGGAVE VAN GEDEELD ERFGOED

In de zomer van 2012 besloot de gemeente Delft de exploitatie van Volkenkundig Museum Nusantara te stoppen. De gemeente kreeg de financiën van het museum niet meer rond wegens bezuinigingen, teruglopende bezoekerscijfers en financiële problemen binnen de gemeente zelf.[128] In januari 2013 sloot Museum Nusantara definitief zijn deuren.

De herbestemming van de collectie Nusantara werd vanaf het begin af aan geleid door Erfgoed Delft in samenwerking met het Museum Volkenkunde in Leiden, dat in 2014 met andere volkenkundige Rijksmusea fuseerden tot het NMVW. Het Museum Volkenkunde beheerde namelijk de deelcollectie Indonesië van het Rijk, bestaande uit circa 120.000 voorwerpen.[129] Hiermee werd het museum en later het NMVW beschouwd als een 'natuurlijke partner' in het uitvoeren van de beschermwaardigheidstoets zoals voorgeschreven door de LAMO en Erfgoedwet.[130]

---

[128] Jos van Beurden, *Herplaatsing Collectie voormalig Museum Nusantara Delft 2013 – 2018. Lering en vragen* (2018) digitale publicatie beschikbaar via: https://collectie-nusantara.nl/#/query/6ce874ef-d523-43ea-a294-5568d23d326a (geraadpleegd 4 december 2019), 9.
[129] Erfgoed Delft en Nationaal Museum Van Wereldculturen, *De collectie Nusantara. Een nieuwe toekomst* (Delft 27 mei 2014) Projectplan, 6.
[130] Erfgoed Delft en NMVW, *De collectie Nusantara.*, 6.

Tegenwoordig bestaat de deelcollectie Indonesië onder beheer van het NMVW uit maar liefst 299.031 objecten: meer dan de helft van de volledige deelcollectie Azië dat uit ongeveer 427.000 objecten bestaat.[131] Ter vergelijking, in 2014 had het Museum Nasional in Jakarta slechts ca. 33.000 gelijksoortige objecten in bezit.[132] In 2017 bezat dit museum in totaal ongeveer 141.000 objecten, van prehistorische vondsten tot keramiek en etnografica.[133] Dit is dus minder dan de helft van de deelcollectie Indonesië van het NMVW. Later in dit hoofdstuk komen we terug op de rol van het NMVW en de gevolgen hiervan in de teruggave van de Nusantara collectie.

Al vroeg in het proces, in 2012, werd besloten om de collectie te repatriëren, nadat duidelijk werd dat de gemeente Delft de kosten voor een overdracht van de collectie Nusantara aan het Wereldmuseum in Rotterdam of het Museum Volkenkunde in Leiden niet kon dragen. Daarnaast achtte het Ministerie van OCW de deelcollectie Indonesië van het Rijk al groot genoeg.[134] Repatriëren betekende ook dat de collectie aan één partij overgedragen zou worden, waardoor de herplaatsing snel afgerond zou kunnen worden. Gezien de precaire financiën van de stad Delft, kan men zich voorstellen dat de gemeente Delft voorkeur gaf aan deze optie.

Omdat de collectie als 'gedeeld erfgoed' werd beschouwd, konden de Gemeente Delft en het College van Bestuur zich in dit idee vinden.[135] Volgens de RCE wordt iets verstaan als gedeeld wanneer gebouwen, archieven of collecties 'sporen van een gedeelde geschiedenis' bevatten.[136] Het is echter opmerkelijk dat dat akkoord werd gegaan met repatriatie omdat er sprake was van gedeeld erfgoed. Dit zou namelijk betekenen dat de collectie nog steeds gedeeld eigendom van Nederland zijn als deze zou terugkeren naar het bronland. Wat betekent 'gedeeld' dan eigenlijk in Nederlandse context?

Antropoloog Lauren Yapp, werkzaam aan de Brown University, onderzocht deze terminologie. Zij stelde dat de term in 1988 was geopperd door de toenmalige Indonesische

---

[131] Collectie NMVW, beschikbaar via: https://collectie.wereldculturen.nl/#/query/02517963-e310-4bc3-8b79-65642103aa41 (geraadpleegd 4 december 2019).
[132] Erfgoed Delft en NMVW, *De collectie Nusantara*, 7.
[133] Aldrin Rocky Sampeliling, 'A Big Plan for Indonesia's National Museum' *Global Indonesian Voices* (versie 16 juli 2017) http://www.globalindonesianvoices.com/30728/a-big-plan-for-indonesias-national-museum/ (geraadpleegd 9 december 2019).
[134] Van Beurden, *Herplaatsing collectie voormalig Museum Nusantara Delft 2013 – 2018*, 25.
[135] Ibidem, 26 en 54.
[136] Rijksdienst Cultureel Erfgoed, 'Wat is gedeeld erfgoed?' (versie onbekend) https://cultureelerfgoed.nl/dossiers/gedeeld-cultureel-erfgoed/wat-is-gedeeld-cultureel-erfgoed (geraadpleegd 5 januari 2019).

minister van cultuur als alternatief voor koloniaal erfgoed.[137] Uiteindelijk was het de Nederlandse regering die deze term toe-eigende, met als gevolg dat het sinds begin 2000 een zogenaamd *buzzword* werd in het Nederlandse erfgoeddiscours. Volgens Yapp is dit zo ontstaan, omdat het idee van gedeeld een depolitiserende macht bezit: het is een vorm van politieke correctheid en verzet zich tegen iedere vorm van dialoog over het koloniale verleden.[138]

Dit leidde er dus toe dat niet alleen overzeese collecties, gebouwen of scheepswrakken als gedeeld erfgoed werden gezien, maar ook collecties in bezit van Nederlandse musea. Omdat deze vormen van erfgoed, in dit geval de collectie Nusantara, inherent verbonden zijn aan Europese expansie en kolonialisme, zijn ze vanaf het begin af aan al onderworpen aan asymmetrische machtsrelaties. Yapp stelde dat het belangrijk is om te beseffen dat deze machtsverhoudingen in het heden nog bestaan.[139] Dit besef lijkt echter te ontbreken bij de betrokken partijen van de ontzameling van Museum Nusantara. Dit blijkt ook uit het feit dat de eerste stap in de repatriatie het maken van een selectie uit de collectie belangrijk voor de Delftse stadsgeschiedenis (459 objecten) was.[140] Daarna werden beschermwaardige objecten overhandigd aan het NMVW. Datgene dat overbleef zou vervolgens repatriëren naar het Museum Nasional in Jakarta, vanwaar de collectie 'veilig en verantwoord [zou worden overgedragen] aan lokale musea'.[141]

HET INSTRUMENTARIUM: ERFGOEDWET EN LAMO

Wie beslist of een object beschermwaardig is en aan de Rijkscollectie dient overgedragen te worden? Hiervoor zijn in Nederland verschillende richtlijnen en sinds 2016 wetgeving voor, namelijk de LAMO en de Erfgoedwet. Hoewel de het proces van teruggave al in 2014 startte, was het team al op de hoogte van de inhoud van de wetgeving en werd besloten zich hieraan te conformeren bij wijze van praktijkproef.[142]

---

[137] Lauren Yapp, 'Define Mutual. Heritage Diplomacy in the Postcolonial Netherlands', *Future Anterior* 13 (2016) 1, 67-81, aldaar 72-73.
[138] Yapp, 'Define Mutual', 73.
[139] Ibidem, 74.
[140] Erfgoed Delft en NMVW, *De collectie Nusantara,* 8.
[141] Idem.
[142] Museum Volkenkunde, 'De ontzameling van Museum Nusantara. Een uitzonderlijk proces' Symposium te Museum Volkenkunde, Leiden 7 juni 2018. Digitaal beschikbaar via: https://www.youtube.com/watch?v=oClR5Fud7fs (geraadpleegd 19 september 2019).

De Erfgoedwet is bedoeld als een 'integrale bescherming van ons cultureel erfgoed.' [143] De Erfgoedwet heeft betrekking op erfgoedcollecties onder verantwoordelijkheid van het Rijk, provincies en gemeenten. In de wet is ook opgenomen hoe het Rijk, provincie of gemeenten dienen om te gaan met vervreemding van een object of collectie. Hierover wordt in artikel 4.17 gesteld dat het voornemen tot vervreemding publiekelijk bekendgemaakt dient te worden. In artikel 4.18 staat er advies van een onafhankelijke commissie ingewonnen moet worden door het Rijk, de provincie of de gemeente, indien:

> 'a. redelijkerwijs kan worden vermoed dat het cultuurgoed of de verzameling bijzondere cultuurhistorische of wetenschappelijke betekenis heeft en onvervangbaar en onmisbaar is voor het Nederlands cultuurbezit; en b. vervreemding wordt overwogen aan een andere partij dan de Staat, een provincie, een gemeente, of een andere publiekrechtelijke rechtspersoon.'[144]

Deze onafhankelijke commissie zou moeten bestaan uit drie leden die met deskundigheid over de specifieke eigenschappen van het cultuurgoed kunnen adviseren.[145] Daarnaast is in de vastgesteld dat de verantwoordelijkheid zoveel mogelijk bij het erfgoedveld zelf ligt. 'Daarmee spreekt de regering het vertrouwen uit dat de sector voldoende kennis, deskundigheid en betrokkenheid heeft om de zorg voor ons cultureel erfgoed in de praktijk waar te maken.'[146]

De LAMO bestaat sinds 1999 en is bedoeld als hulpmiddel voor musea om de afstoting 'formeel, juridisch, maar ook moreel goed te laten verlopen.'[147] De LAMO dient drie doelen.[148] Het eerste doel is de bescherming van het erfgoed van nationaal belang, zodat het behouden blijft voor de Nederlandse samenleving. Ten tweede biedt de LAMO

---

[143] Rijksdienst voor Cultureel Erfgoed, 'Erfgoedwet' (versie onbekend) https://www.cultureelerfgoed.nl/onderwerpen/erfgoedwet (geraadpleegd 19 november 2019).
[144] M. Bussemaker en G.A. van der Steur, *Erfgoedwet*, Den Haag 9 december 2015. Beschikbaar via: https://wetten.overheid.nl/BWBR0037521/2016-07-01#Hoofdstuk4_Paragraaf4.2 (geraadpleegd 5 december 2019).
[145] Bussemaker en Van der Steur, *Erfgoedwet*, artikel 4.20.
[146] Rijksdienst voor Cultureel Erfgoed, 'Erfgoedwet' (versie onbekend) https://www.cultureelerfgoed.nl/onderwerpen/erfgoedwet (geraadpleegd 19 november 2019).
[147] Museumvereniging, *LAMO 2016* (december 2015), 6. Digitale publicatie beschikbaar via: https://www.museumvereniging.nl/leidraad-afstoten-museale-objecten (geraadpleegd 19 november 2019).
[148] Museumvereniging, *LAMO 2016,* 6.

ondersteuning van het collectiemanagement van musea, als instrument ter bevordering van collectiemobiliteit en als bescherming tegen omissies en vergissingen in dat proces. Het laatste doel is de bevordering van het maatschappelijk vertrouwen in de museumbranche, als hoeder van het nationale erfgoed.

De leidraad is dus een praktisch instrument dat bijdraagt aan de bescherming van het erfgoed van 'nationaal belang'. Het belangrijkste middel hierin is de toetsing op beschermwaardigheid van het object of collectie door een onafhankelijke en deskundige toetsingscommissie, zoals ook bepaald is in de Erfgoedwet in artikel 4.18 (zie hierboven).[149] Deze toetsing bepaalt of een object afgestoten mag worden of behouden moet worden voor de Collectie Nederland. Belangrijke criteria in deze toetsing zijn of de objecten of collectie onvervangbaar of onmisbaar zijn voor de collectie Nederland, zoals opgenomen in artikel 4.18a in de Erfgoedwet. Daarnaast wordt er een toetsingscommissie opgesteld, bestaande uit een voorzitter (jurist), een tweede lid met bestuurlijke ervaring en kennis van de musuemsector, een secretaris en drie onafhankelijke experts. Deze experts mogen worden voorgedragen door het betrokken museum, waardoor de beloofde onafhankelijkheid onder druk komt te staan.

Het waarderingskader waar de toetsingscommissie mee werkt, wordt bepaald de hand van de waarderingsmethodiek *Op de museale weegschaal. Collectiewaardering in zes stappen* gebruikt uit 2013, opgesteld door de Rijksdienst voor Cultureel Erfgoed. Volgens de RCE is waarde een van de belangrijkste begrippen in de zorg voor erfgoed, omdat waarde bepaald wat er met een object of gebouw gedaan wordt: beheerd, behouden, of juist verwaarloosd of vernietigd?[150] Hoewel de RCE de kaders vastgelegd heeft in de methode, is het aan de instelling zelf om deze kaders in te vullen, zodat de instelling zelf kan bepalen wat in het waarderingsproces prioriteit heeft.

Wat we dus zien in de LAMO en Erfgoedwet, is een cultureel nationalistisch discours van erfgoed: cultureel erfgoed is in dit discours inherent onderdeel van de identiteit van een bevolking of natiestaat en om die reden wordt het behouden en beschermd.[151] Doordat de

[149] Museumvereniging, *LAMO 2016,* 7-8 en 12-13.
[150] Rijksdienst voor Cultureel Erfgoed, *Op de museale weegschaal. Collectiewaardering in zes stappen* (Amersfoort 2013), 4.
[151] John Henry Merryman, 'Two Ways of Thinking about Cultural Property', *The American Journal of International Law* 80 (1986) 4, 831- 853, aldaar 845.

methodiek van de RCE relatief neutraal is opgesteld en niet bedoeld is om erfgoed te beschermen maar instellingen te begeleiden in waarderen van eigen collectie, kan deze methode ook ingezet worden ten dienste van dit discours. Het vergt geen grote denkstappen om te bedenken dat een cultureel nationalistisch discours in een teruggave van gedeeld of koloniaal erfgoed met elkaar botst. Maar in de teruggave van de collectie Nusantara is meer aan de hand: naast de invloed van dit cultureel nationalistisch discours, is de teruggave ook onderhevig aan de invloed van het NMVW en diens eigenbelang.

3.2 HET SELECTIEPROCES

Het NMVW was zoals reeds genoemd sinds 2014 partner van Erfgoed Delft in de herbestemming van de collectie Nusantara. Het NMVW veel kennis heeft over Indonesische etnografica doordat deze de volkenkundige Rijkscollectie beheert en was daarom 'natuurlijke partner' in de teruggave. Maar er speelt ook een belangrijk stuk eigenbelang in de betrokkenheid van het NMVW dat invloed heeft gehad op de repatriatie.

Ten eerste was het NMVW samen met het en Erfgoed Delft nauw betrokken bij de ontwikkeling van het waarderingskader, een proces dat maar liefst vijf maanden duurde.[152] Uiteindelijk werden er zes criteria opgesteld (zie tekstvak *De zes criteria*), die deels gebaseerd waren op het reeds in ontwikkeling zijnde collectiebeleidsplan dat het NMVW samen met de RCE aan het opstellen was. In de

DE ZES CRITERIA

1) Het is **zeldzaam** binnen de collectie Nederland: er is geen gelijke van binnen de Collectie Nederland of er zijn zeer weinig vergelijkbare objecten daarbinnen, waarbij objecten in kwestie op essentieel punt verschillen van al aanwezige objecten.

2) Als er een **samenhang** is met andere objecten die een duidelijke meerwaarde heeft in die zin dat het verhaal van het ensemble incompleet zou worden als je één of meer objecten eruit zou halen.

3) Er meer specifieke **documentatie** beschikbaar is over herkomst (geografisch, historisch, cultureel, persoon/gebeurtenis).

4) Het zeer nauw verbonden is met een **historische persoon/geschiedenis/plaats**.

5) Het een **hoge artistieke waarde** heeft in combinatie met een van de andere criteria.

6) Als de **fysieke kwetsbaarheid** het wenselijk maakt een extra exemplaar te behouden voor de presentatie/museaal gebruik/onderzoek.

[152] De volgende alinea's zijn, tenzij anders aangegeven, gebaseerd op: Van Beurden, *Herplaatsing collectie voormalig Museum Nusantara Delft 2013 – 2018,* 45-92.

waardering werd er voornamelijk gekeken naar de beschikbare informatie over de objecten in plaats van de objecten zelf, omdat 'de Collectie Nederland en die van het NMVW al bijzonder genoeg was en dat het de informatie was die telde.'[153] Het NMVW had dus invloed op de criteria die zouden gaan bepalen welke objecten aan hun eigen collectie, de Volkenkundige Rijkscollectie, zouden worden toegevoegd.

Daar bovenop werd de waardering van de collectie Nusantara ook uitgevoerd door medewerkers van het NMVW, samen met een conservator van het voormalige museum Nusantara. Daarnaast werden ook historische specialisten van het Rijksmuseum uitgenodigd die de collectie vanuit een koloniaal perspectief bekeken om te voorkomen 'dat potentieel beschermwaardige objecten over het hoofd werden gezien.'[154] Men zou maar een object met bepaalde koloniale connotaties per ongeluk repatriëren aan Indonesië terwijl deze eigenlijk thuishoort in de Rijkscollectie, beschermd en beheerd in naam van het nationaal belang.

De objecten werden vervolgens gewaardeerd in categorieën van hoge tot lage beschermwaardigheid. Zoals eerder vermeld, moeten objecten met een hoge beschermwaardigheid in de collectie Nederland blijven en zouden dus overgedragen worden aan het NMVW. In de eerste instantie schatten Erfgoed Delft, het NMVW en de RCE in dat ongeveer 10 procent van de collectie, ca. 1.800 objecten, in de hoogste categorie zou vallen. Echter bleek dit uiteindelijk om meer stukken te gaan: 3.196 objecten werden beschermwaardig voor de collectie Nederland geacht.

DE NATIONALE V. DE INTERNATIONALE WEEGSCHAAL

Hoewel de collectie Nusantara een eigen onderzoek waardig is, trekt een aantal beschermwaardig gevonden objecten uit de collectie Nusantara de aandacht, zoals een collectie bewerkte trofeeschedels.[155] Deze schedel is afkomstig uit het legaat van Martin Piers, dat in 2004 werd overgedragen aan Museum Nusantara.[156] Hoe de schedels in zijn bezit zijn gekomen, is niet bekend. Ze zijn in ieder geval afkomstig uit het

Afbeelding 1. Trofeeschedel, ca. 1850-1950, uit de collectie Nusantara. Eigendom van NMVW.

[153] Van Beurden, *Herplaatsing collectie voormalig Museum Nusantara Delft 2013 – 2018*, 48.
[154] Ibidem, 47.
[155] Collectie Nusantara te raadplegen via digitale database: https://collectie-nusantara.nl.
[156] Arnold Wentholt, *Nusantara. Highlights from Museum Nusantara Delft* (Delft 2014), 130-131.

OBJECTWAARDERING TROFEESCHEDEL

Objectwaardering zeldzaamheid: hoog
Er zijn geen of zeer weinig vergelijkbare objecten van hetzelfde type, uit dezelfde plaats, en/of met dezelfde/gelijksoortige verzamel-geschiedenis binnen de Collectie NL.

Objectwaardering historisch: hoog
Er is een directe relatie met personen, groepen, plaatsen, gebeurtenissen, activiteiten of maatschappelijke en culturele processen.

Objectwaardering herkomst: laag
Er is geen of nauwelijks documentatie beschikbaar over herkomst (geografisch, historisch, cultureel, persoon/ gebeurtenis).

Objectwaardering ensemble: gemiddeld
Er is een beperkte samenhang met andere objecten, die een duidelijke meerwaarde heeft.

Objectwaardering informatie: hoog
Zeer geschikt voor onderzoek en kan een bijdrage leveren aan kennisontwikkeling.

Objectwaardering maatschappelijk: hoog
Voorwerp/deelcollectie heeft sociale, spirituele, politieke, symbolische betekenis en is daarmee belangrijk voor de identiteit van diverse stakeholders.

Objectwaardering artistiek: hoog
Hoge mate van vakmanschap, esthetiek, inventiviteit en zeggingskracht.

eiland Kalimantan, het huidige Borneo, waar verschillende bevolkingsgroepen de schedels gebruikten in rituelen ter bevordering van harmonie en vruchtbaarheid.[157] Deze praktijk werd uiteindelijk verboden door de Nederlandse koloniale regering, waarschijnlijk vanwege de heidense praktijken waarvoor de schedels gebruikt werden.[158]

De trofeeschedels werden dus als beschermwaardig beoordeeld door de toetsingscommissie. Het object scoorde op vijf van de zeven criteria hoog. Er zijn drie waarderingscriteria die noemenswaardig zijn, namelijk die van historische, maatschappelijke en informatieve waarde. Ten eerste de historische waarde, deze zou hoog zijn omdat het object nauw verbonden zou zijn met een historisch persoon, gebeurtenis of plaats. Echter ontbreekt in de objectwaardering een toelichting op deze 'directe relatie' met persoon, gebeurtenis of plaats. Hierdoor blijft de reden van waardering

[157] Weltholt, *Nusantara* ,130-131.
[158] Idem.

onduidelijk. Tegelijk zien we dat het object een lage waardering had op basis van herkomst, omdat hier weinig documentatie over beschikbaar is. Waarom is het object dan historisch gezien als 'hoog' gewaardeerd?

Daarnaast zien we dat de informatieve waarde juist weer hoog is: het object is 'zeer geschikt voor onderzoek en kan een bijdrage leveren aan kennisontwikkeling.'[159] 'Kennis produceren over niet-westerse culturen was al vroeg een methode van koloniale regimes. Dat geeft macht,' zei Hodan Warsame van de actiegroep Decolonize the Museum.[160] De schedels uit de collectie Nusantara zijn nu onderdeel van de Rijkscollectie. Het feit dat kennisproductie het object een hoge waarde toekent, zou dus gezien kunnen worden als een actuele vorm van asymmetrische koloniale machtsverhoudingen. Tegelijkertijd is het onduidelijk om wat voor kennisproductie het gaat. Gaat er onderzoek naar de schedel gedaan worden? Of verdwijnt het object in de opslag?

Tot slot is het object maatschappelijk van hoge waarde omdat het 'Voorwerp/deelcollectie heeft sociale, spirituele, politieke, symbolische betekenis en is daarmee belangrijk voor de identiteit van diverse stakeholders.' [161] Opnieuw is het onduidelijk wat en wie hiermee bedoeld worden. Wie zijn de stakeholders? Het NMVW, de collectie Nederland, of de nabestaanden van de voormalige eigenaren van de trofeeschedels? Men kan zich voorstellen dat vanwege de koloniale geschiedenis van religieuze onderdrukking van dergelijke betekenis is, dat het behouden dient te worden. Wat ook opvalt, is dat de criteria maatschappelijke en informatieve waarde afwijken van de criteria opgesteld door het NMVW en de RCE: beiden staan daar namelijk niet in.[162] De transparantie in het selectieproces lijkt ver zoek.

SCHEDELS IN HET DEPOT

De dertien schedels uit de collectie Nusantara zijn na de beschermwaardigheidstoets overgedragen aan het NMVW op basis van vergelijkbare criteria. Op dit moment bezit het NMVW in totaal 29 trofeeschedels.[163] Dit is opvallend gezien de nationale internationale

---

[159] Zie tekstvak 'Objectwaardering trofeeschedel', pagina 47.
[160] Nienke Zoetbrood, Rokhaya Seck en Lauren Fabels, 'Kasten vol schuldgevoel. Wat te doen met schedels en botten uit de koloniale tijd?' *Vrij Nederland* 3 maart 2018. Digitaal artikel. Beschikbaar via: https://www.vn.nl/dekolonisatie-kasten-vol-schuldgevoel/ (geraadpleegd 23 december 2019).
[161] Zie tekstvak 'Objectwaardering trofeeschedel', 47.
[162] Zie tekstvak 'De zes criteria', pagina 45.
[163] Zie digitale database NMVW: http://collectie.wereldculturen.nl/ (geraadpleegd 23 december 2019).

discussie over het bezitten van menselijke resten in musea. Zo herontdekte het Tropenmuseum in 2002 een enorme collectie menselijke botten en schedels in zijn depot, afkomstig uit het voormalig Nederlands-Indië. Deze schedels werden vermoedelijk gebruikt voor fysisch antropologisch onderzoek, bedoeld om de raciale superioriteit van de koloniale heersers aan te tonen.[164] Nadat de schedels in 2007 geïdentificeerd waren, werd besloten de schedels niet meer tentoon te stellen en mogelijkheden tot repatriëring onderzocht. Maar terugsturen op basis van verwantschap is juridisch gezien onmogelijk zonder DNA-bewijs. Indonesië zou ze alleen kunnen terugkrijgen als het land beroep zou doen op het culturele belang van de menselijke resten.[165] Uiteindelijk werden de schedels niet geclaimd. De collectie bleef in het bezit van het Tropenmuseum, dat in 2014 fuseerden met het Volkenkundig Museum in Leiden en Wereldmuseum in Rotterdam tot het NMVW.

De discussie over wat te doen met menselijke resten in een museale collectie wordt ook op internationaal vlak gevoerd. In het eerste hoofdstuk is al ingegaan op de NAGPRA in de Verenigde Staten. Maar ook in het Verenigd Koninkrijk bestaat er sinds 2004 de *Human Tissue Act* die stelt dat negen nationale musea in bezit van menselijke resten terugvragen dienen te honoreren.[166] Echter is er geen centrale instantie die controleert in hoeverre en op welke wijze menselijke resten gerepatrieerd worden.[167] Het uiteindelijke besluit ligt dan ook bij de musea zelf. Deze worden echter onder druk worden gezet door diplomatische en wetenschappelijke instanties: de een benadrukt het belang van teruggave voor internationale betrekkingen, terwijl de ander de menselijke resten wil behouden voor onderzoek.[168]

Het beleid omtrent het repatriëren van menselijke resten lijkt zich zowel nationaal als internationaal in een impasse te begeven. Hoewel er in Nederland een Ethische Code voor Musea is opgesteld waarin richtlijnen zijn opgenomen over hoe om te gaan met terugvragen van menselijke resten, kan het NMVW de dertien trofeeschedels wel aan zijn collectie toevoegen onder het mom van beschermwaardigheid.

---

[164]Zoetbrood, e.a. 'Kasten vol Schuldgevoel'.
[165] Idem.
[166] Claire Feikert, 'Repatriation of Historic Human Remains: United Kingdom' *The Law Library of Congress* (versie 6 september 2015) https://www.loc.gov/law/help/repatriation-human-remains/united-kingdom.php (geraadpleegd 23 december 2019).
[167] Feikert, 'Repatriation of Historic Human Remains'.
[168] Idem.
.

Waar het waarderingsteam volgens de methode en de LAMO zelf neutraal en onafhankelijk zou moeten zijn, zien we dat dit in de waardering van de collectie Nusantara niet is gebeurd. Daarnaast was er tijdens de waarderingssessies geen voorzitter, nota bene de enige jurist in dit proces, aanwezig.[169] Medewerkers van het NMVW, het Rijksmuseum en voormalig medewerkers van Nusantara bepaalden aan de hand van een kader opgesteld door het NMVW, Erfgoed Delft en RCE of een object beschermwaardig is en opgenomen dient te worden in de collectie Nederland voor het nationaal belang. Voor de trofeeschedels, nota bene menselijke resten gebruikt in heilige rituelen, wordt ondanks de controverse geen uitzondering gemaakt.

3.3 DE REACTIE VAN INDONESIË

De resterende objecten zouden naar Indonesië terugkeren. Het initiële enthousiasme van het Museum Nasional nam echter gedurende het proces af. In 2015 bezocht een Indonesische delegatie het depot waar de collectie Nusantara was opgeslagen. In maart 2016 liet de nieuwe Indonesische minister Onderwijs en Cultuur Hilmar Farid aan nieuwsagentschap Antara weten dat: 'We don't want to take home junk. We want articles that have significance here… We will select as needed'.[170] Indien Indonesië geen objecten wilden 'overnemen', dreigde het gevaar dat er duizenden objecten op de veilig zouden eindigen.[171] Volgens Jos van Beurden was dit voor het NMVW een 'horroscenario' en 'mogelijk niet bevorderend voor zijn relatie met Indonesië'.[172] Wederom wordt duidelijk dat het NMVW zijn eigenbelang vooropstelde. Een half jaar later wilde het Museum Nastional in Jakarta echter alsnog objecten uit de collectie Nusantara selecteren. Hoewel het nergens duidelijk te vinden is, is het vermoeden dat deze selectie gemaakt werd uit de resterende collectie. Uiteindelijk werden er 1.501 objecten geselecteerd.

Volgens Jos van Beurden, die een evaluatie schreef over de herbestemming van de collectie Nusantara, is het feit dat Indonesië 'zijn eigen weg is gegaan in het selecteren van

---

[169] De volgende alinea is, tenzij anders vermeld, gebaseerd op: Van Beurden, *Herplaatsing collectie voormalig Museum Nusantara Delft 2013 – 2018*, 55-69.
[170] Citatie uit: Van Beurden, *Herplaatsing collectie voormalig Museum Nusantara Delft 2013 – 2018*, 55. Originele bron helaas niet kunnen vinden.
[171] Van Beurden, *Herplaatsing collectie voormalig Museum Nusantara Delft 2013 – 2018,* 69.
[172] Idem

voorwerpen' bewonderingswaardig en een waardevolle les voor de toekomst.[173] Echter was het uiteindelijk het NMVW die bij het Museum Nasional en de Indonesische ambassade in Den Haag aandrong om repatriatie nogmaals te overwegen na de initiële afwijzing van de Indonesische minister van OC, uiteindelijk ook met succes. Zou dit ook eigenbelang zijn, gezien volkenkundige musea in Nederland niet per se veel succesvolle repatriaties op hun rekest hebben staan, zoals we in hoofdstuk 2 hebben gezien? In 2012 was immers de intentie om de collectie te repatriëren al bekendgemaakt. Het zou een raar figuur slaan als de teruggave na vier jaar toch niet door zou gaan.

3.4 CONCLUSIE

Vrij snel nadat bekend werd dat Museum Nusantara moest sluiten, werd besloten de collectie te repatriëren aan Indonesië. De voornaamste reden hiervoor was dat dat het financieel gunstig was. Hierdoor kan gesteld worden dat de repatriatie van de collectie Nusantara, evenals in de jaren '70, niet principieel van aard was. Wat volgde was een proces met meer oog voor de nationale belangen dan de Indonesische. Door de door de collectie Nusantara te typeren als 'gedeeld erfgoed', werden de koloniale connotaties met de collectie vermeden. Tegelijkertijd lijkt het repatriëren van gedeeld erfgoed onverenigbaar met elkaar. Kan men dan wel spreken van een repatriatie?

Daarnaast institutionaliseerde het Ministerie van OCW met de Erfgoedwet een cultureel nationalistisch discours van erfgoed, waardoor wettelijk bepaald werd dat cultureel erfgoed beschermd moest worden voor het nationaal belang. Dit leidde tot een aanpassing van de LAMO: een beschermwaardigheidstoets werd verplicht gesteld om te voorkomen dat beschermwaardig erfgoed uit het Nederlandse domein zou verdwijnen. Het gevolg hiervan op de repatriatie van de Nusantara collectie was dat eerst objecten belangrijk voor de Rijkscollectie geselecteerd werden: de rest zou gerepatrieerd worden. Tegelijkertijd had het NMVW, de beheerder van de Volkenkundige Rijkscollectie, een flinke vinger in de pap in de beschermwaardigheidstoetsing, waardoor het eerder lijkt op een selectie dan toetsing.

[173] Van Beurden, *Herplaatsing collectie voormalig Museum Nusantara Delft 2013 – 2018*, 84.

In dit hoofdstuk hebben we dit proces, de betrokken instituties en instrumentarium blootgelegd. Aan de hand van de bovengenoemde bevindingen, zouden we kunnen stellen dat de repatriatie op ironische wijze illustratief voor actuele koloniale machtsverhoudingen tussen Nederland en Indonesië. De Erfgoedwet en LAMO werden in de herbestemming van de collectie Nusantara effectief ingezet door het NMVW, die door gebrek aan onafhankelijk toezicht, de vrijheid had om de selectieprocedure, mogelijk en waarschijnlijk, in hun voordeel te beïnvloeden. Hierdoor wist het NMVW, dankzij wettelijk vastgestelde procedures, een machtspositie in te nemen ten opzichte van Indonesië, terwijl ze tegelijkertijd hun banden met het Museum Nasional aanhaalden om zichzelf toch in goed daglicht te zetten. Deze hypocriete houding van het NMVW doet denken aan de teruggaven uit 1977 en 1978. Is de teruggave van de collectie Nusantara dan wel echt zo uniek?

HOOFDSTUK 4.

GEDEELD CULTUREEL ERFGOED EN DE HANDEL TUSSEN NEDERLAND EN INDONESIË

We eindigen de thesis met waar we begonnen: de overhandiging van de gouden kris door minister-president Rutte tijdens de handelsmissie naar Indonesië. In dit hoofdstuk zullen we deze gebeurtenis ontvouwen. Eerst zal het verloop van de overhandiging in kaart worden gebracht, zowel voor als achter de schermen. Vervolgens zal gekeken worden naar de rol van erfgoed in het Nederlandse internationaal cultuurbeleid (hierna: ICB). Het laatste deel zal zich richten op het buitenlands erfgoedbeleid, dat vorm krijgt in het Programma Gedeeld Cultureel Erfgoed (hierna: PGCE) van de RCE. Er is bewust gekozen om alleen het beleid van dit programma in kaart te brengen, omdat deze scriptie zich richt op de rol van de overheid in de omgang met gedeeld erfgoed. Een analyse van het beleid stelt ons in staat om de teruggave van de gouden kris in de context van de bilaterale betrekkingen met Indonesië te begrijpen. De projecten ondernomen in het PGCE zijn een eigen onderzoek waardig, waar in het kader van deze thesis helaas geen ruimte voor is.

4.1 DE OVERHANDIGING VAN DE GOUDEN KRIS

Op 23 november overhandigde minister-president Mark Rutte tijdens een handelsmissie een gouden kris aan Indonesische president Joko Widodo. Met deze overhandiging werd de teruggave van de collectie Nusantara op symbolische wijze afgerond. Hoewel dit op het toneel overkwam als een intentionele, goed voorbereide handeling, was dit achter de schermen niet het geval. Dit bleek uit de bijdrage van Hari Wibisono aan het symposium over het verloop van de herbestemming en repatriatie van de collectie Nusantara in het Volkenkundig Museum in Leiden. Wibisono, architect van opleiding, was tijdens dit proces de betrokken cultureel-attaché van de Indonesische ambassade in Den Haag.[174]

[174] De volgende alinea's zijn, tenzij anders aangegeven, gebaseerd op: Research Centre for Material Culture, 'De ontzameling van Museum Nusantara. Een uitzonderlijk proces' Symposium te Museum Volkenkunde, Leiden 7 juni 2018. Digitaal beschikbaar via: https://www.youtube.com/watch?v=oClR5Fud7fs (geraadpleegd 19 september 2019), 52:46-1.02:45.

In de tien minuten spreektijd die hij kreeg, vertelde hij dat hij in de eerste instantie tegenstander was van de repatriatie. Hij achtte het een groot verlies voor het Nederlandse culturele landschap dat Museum Nusantara moest sluiten. Tegelijkertijd vond hij het ongekend dat er zo snel aan repatriëren werd gedacht. Voor Wibisono was de meest dierbare herinnering aan het gehele proces dat hij in oktober 2016, nadat de Indonesische delegatie een selectie had gemaakt, op zeer korte termijn een object uit de collectie Nusantara mocht selecteren en meegeven aan premier Mark Rutte. De dag voordat Rutte naar Jakarta reisde, werd de gouden Kris gereedgemaakt voor vertrek.

De bijdrage van Wibisono eindigde op ongemakkelijke wijze. Hij sloot af door te zeggen hoe blij hij was te horen dat de repatriatie was afgerond en alle objecten weer teruggekeerd waren naar Indonesië: dit stond immers op zijn uitnodiging voor het symposium. Echter moest de projectleider van de herbestemming, Marga Schoemaker, hem verbeteren door te zeggen dat de objecten nog onderweg waren. Vol verbazing reageerde Wibisono: 'So, all of the other objects are already moved to museums in the Netherlands, but our collection is still here?'[175]

Dit voorval lijkt illustratief te zijn voor de communicatie tussen het projectteam van de herbestemming en Indonesië: in het vorige hoofdstuk zagen we ook al dat miscommunicatie regelmatig voorkwam. Daarnaast kan men uit het verhaal van Wibisono opmaken dat het eigenlijk toeval was dat de gouden kris overhandigd werd tijdens de handelsmissie. Het is echter betreurenswaardig dat niet helder is wie het idee opperde een object uit de collectie Nusantara mee te geven aan Rutte tijdens deze handelsmissie. Was het het Ministerie van BuZa, of OCW? Of kwam het initiatief vanuit het NMVW en de ambassades?

MET 110 MAN EN EEN GOUDEN KRIS NAAR INDONESIË

Op maandag 20 oktober 2016 vertrok Mark Rutte naar Jakarta. Hij werd vergezeld door minister Ploumen van Buitenlandse Handel en Ontwikkelingssamenwerking, minister Schultz van Hagen en staatssecretaris Dijksma van Infrastructuur en Milieu, en een handelsdelegatie van meer dan 110 bedrijven en kennisinstellingen (zie afbeelding 2). De

[175] Research Centre for Material Culture, 'De ontzameling van Museum Nusantara. Een uitzonderlijk proces' Symposium te Museum Volkenkunde, Leiden 7 juni 2018. Digitaal beschikbaar via: https://www.youtube.com/watch?v=oClR5Fud7fs (geraadpleegd 19 september 2019), 1.01:28.

Afbeelding 2. Officiële groepsfoto van de handelsmissie naar Indonesië. Foto: Ministerie van Economische Zaken.

missie duurde vier dagen. Op woensdag 23 oktober, de dag van de overhandiging, hield Rutte een toespraak in Jakarta voor het Indonesische parlement, waarmee Rutte de eerste Nederlandse premier is die deze eer heeft gehad. Zoals hierboven beschreven staat, was niet geanticipeerd op de teruggave van de Kris in de handelsmissie. Het is dan ook niet vreemd dat deze onbenoemd blijft in deze toespraak, hoewel men zich kan voorstellen dat het een kleine moeite is dit gebaar te benoemen. Wat was de boodschap van deze toespraak?

Rutte opende met een dankwoord aan het Indonesische parlement in het Indonesisch: wat een verschil met het bezoek van de Nederlandse delegatie aan Jakarta in 1975, toen Indonesië weigerde Nederlands te spreken en de Nederlanders hier erg verontwaardigd over waren.[176] Vergelijkbaar met de Nederlandse toespraak uit 1975 ging de toespraak over samenwerking en de toekomst. Dit keer lag de nadruk echter op economie, klimaat en watermanagement. Maar er werd ook kort stilgestaan bij het koloniale verleden en het feit dat de overheid in 2005 hier zijn verontschuldigingen voor had aangeboden. Desalniettemin wordt door de focus op de toekomst de dialoog over het verleden uit de weg gegaan.

Opvallend is de bewondering die Rutte keer op keer uitspreekt voor de groeiende economie van Indonesië en de leidende rol die het land heeft in ASEAN (Association of Southeast Asian Nations). Widodo zou ernaar streven in 2025 tot de top tien van grootste

[176] Zie hoofdstuk 2, pagina 33.

economieën ter wereld te behoren.[177] De Nederlandse delegatie, die voornamelijk bestond uit bedrijven, zag voor zichzelf de rol weggelegd om Indonesië te helpen in het realiseren van dit ambitieuze doel.[178]

> 'I believe in the special bond between Indonesia and the Netherlands brings a special responsibility to foster cooperation between ASEAN and the EU. […] Indonesia is a founding member of ASEAN and a natural leader in Southeast Asia. The Netherlands is a founding member of the EU and in many ways a gateway to Europe.'[179]

Wat we zien is dat het gedeelde koloniale verleden, ook wel de 'special bond' zoals Rutte dat politiek correct formuleerde, wordt ingezet als voet tussen de deur naar economische samenwerking met een centrale speler in ASEAN. Om de rol van cultuur in deze bilaterale handelscontext te begrijpen, zal in de volgende paragraaf het ICB 2013-2016, welke relevant is voor de teruggave van de collectie Nusantara, onder de loep worden genomen.

4.2 INTERNATIONAAL CULTUURBELEID 2013-2016

In het ICB worden iedere drie jaar nieuwe thema's en hoofddoelstellingen vastgesteld. Het ministerie van OCW en BuZa zijn gezamenlijk verantwoordelijk voor het opstellen van dit beleid, zodat het ICB parallel kan lopen met het de bredere belangen van het buitenlands beleid. Het cultuurbeleid 2013-2016 werd opgetekend in tijden van bezuinigingen, maar liefst €200 miljoen op cultuur. Dit was nota bene naast het wanbeleid van de gemeente Delft (zie hoofdstuk 3) ook een van de redenen dat Museum Nusantara moest sluiten. Door deze bezuinigingen stond in het ICB 2013-2016 het economisch belang van Nederland centraal. De overheid wilde dat culturele instellingen minder financieel afhankelijk werden

[177] *Toespraak van Minister-President Rutte in het parlement van Indonesië* (Jakarta 23 november 2016). Digitaal beschikbaar via: https://www.rijksoverheid.nl/documenten/toespraken/2016/11/23/speech-minister-president-rutte-in-het-parlement-van-indonesie (geraadpleegd 20 december 2019).
[178] *Toespraak van Minister-President Rutte in het parlement van Indonesië*.
[179] Idem.

DOELSTELLINGEN INTERNATIONAAL CULTUURBELEID 2013-2016

1) Een internationaal niveau van Nederlandse topinstellingen, door gerichte keuzes binnen de culturele basisinfrastructuur
2) Het blijven versterken van de internationale marktpositie van Nederlandse kunstenaars en instellingen
3) Het blijven versterken van het Nederlands economisch belang, door verbanden tussen cultuur, handel en economie te benadrukken
4) Culturele diplomatie: kunst en cultuur benutten voor buitenlandse betrekkingen

van de subsidies.[180] Om die reden moesten culturele instellingen moesten hun markt verruimen, 'vooral in omringende landen en opkomende economieën.'[181]

Deze voornemens werden samengevat in vier hoofddoelstellingen in de periode 2013-2016 (zie tekstvak *Doelstellingen Internationaal Cultuurbeleid 2013-2016*). Met name doelstellingen drie en vier zijn interessant. Deze gaan namelijk over de relatie tussen cultuur, economie en diplomatie. Wanneer cultuur in dienst staat van economische en diplomatieke belangen, in hoeverre staat cultuur dan nog centraal? Op dit vraagstuk komen we later terug. Laten we eerst kijken wat deze doelstellingen inhouden.

Het derde doel gaat over cultuur in dienst van het economisch belang. In de toelichting werd gesteld dat cultuur 'een uitstekend exportproduct' zou zijn, die het Nederlandse bedrijfsleven kon sponsoren en benutten voor bijvoorbeeld het onderhouden van zakenrelaties.[182] Niet alleen kregen diplomatieke posten in het buitenland de opdracht cultuur op deze manier in te zetten, '[d]eze coherentie streven wij ook na in handelsmissies en in de strategische reisagenda van dit kabinet.'[183] Hoewel de overhandiging van de kris een vreemde eend in de bijt leek tijdens de handelsmissie, paste dit dus wel binnen de opgestelde beleidskaders.

De vierde doelstelling gaat over cultuurdiplomatie. Cultuur zou openingen bieden voor 'nieuwe contacten en wederzijds begrip', wat 'een belangrijke rol in de buitenlandse

[180] Halbe Zijlstra, *Meer dan kwaliteit: een nieuwe visie op cultuurbeleid* (Den Haag 10 juni 2011), 3.
[181] Minister van Buitenlandse Zaken dr. U. Rosenthal en Staatssecretaris van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap Halbe Zijlstra, *Kamerbrief met visie op internationaal cultuurbeleid* (Den haag 24 april 2012), 1.
[182] Rostenthal en Zijlstra, *Kamerbrief met visie op internationaal cultuurbeleid*, 2.
[183] Idem.

politiek, bijvoorbeeld tijdens bilaterale jaren en staatsbezoeken' zou spelen.[184] Deze cultuurdiplomatie is onderdeel van de zogenaamde moderne diplomatie, dat in 2011 is voorgesteld door het ministerie van BuZa in het kader van bezuinigingen.[185] Hierdoor kwam de nadruk te liggen op kostenefficiëntie. Desondanks was er wel een rol weggelegd voor cultuur in de moderne diplomatie: 'Culturele diplomatie ondersteunt onze handelsbelangen, onze zichtbaarheid in het buitenland en helpt ons onze buitenlandse partners te verstaan.'[186] Wederom is cultuur, dit keer in de vorm van cultuurdiplomatie, een belangrijk middel in het bevorderen van handel met het buitenland.

Dit fenomeen, waarin het cultuurproduct zelf irrelevant is en slechts wordt gebruikt om andere doelen van in dit geval een overheid te dienen, noemden Steven Hadley en Clive Gray, onderzoekers op het gebied van taal en beleid, hyperinstrumentalisme. Zij stelden dat wanneer cultuurbeleid niet de belangen van cultuur dient, maar van andere politieke doeleinden, cultuurbeleid irrelevant wordt.[187] Hierdoor wordt cultuur 'only as important as the ends to which it is directed.'[188] In hoeverre is hier ook sprake van in het Nederlands buitenlands erfgoedbeleid en wat zijn de implicaties hiervan op ons begrip van de overhandiging van de gouden kris uit de collectie Nusantara?

4.3 GEDEELD CULTUREEL ERFGOED EN CULTUURDIPLOMATIE IN INDONESIË

Sinds 2009 is het promoten en ondersteunen van gedeeld cultureel erfgoed officieel onderdeel van het Nederlands cultuurbeleid.[189] Daarvoor bestonden vergelijkbare programma's zoals het *Shared Cultural Heritage Project* van 2003-2006. Deze programma's werden echter ondernomen op initiatief van musea.[190] Het Nederlands ICB gericht op gedeeld cultureel erfgoed valt daarentegen onder de verantwoording van de RCE, een

[184] Rostenthal en Zijlstra, *Kamerbrief met visie op internationaal cultuurbeleid*, 2.
[185] Kamerbrief van de Minister van Buitenlandse Zaken, *Modernisering Nederlandse diplomatie* (Den Haag 8 april 2011).
[186] Kamerbrief van de Minister van BuZa, *Modernisering Nederlandse diplomatie*, 9.
[187] Stephen Hadley en Clive Gray, 'Hyperinstrumentalism and Cultural Policy: Means to an End or an End to Meaning?' *Culturel Trends* 26 (2017) 2, 95-106, aldaar 100.
[188] Hadley en Gray, 'Hyperinstrumentalism and Cultural Policy', 104.
[189] Lauren Yapp, 'Define Mutual: Heritage diplomacy in the Postcolonial Netherlands', *Future Anterior* 13 (2016) 1, 67-81, aldaar 69.
[190] Zie voor meer hierover: Cynthia Scott, 'Sharing the Divisions of the Colonial Past: An Assessment of the Netherlands-Indonesia Shared Cultural Heritage Project, 2003-2006', *International Journal of Heritage Studies* 20 (2014) 2, 191-195.

overheidsinstantie. De uitvoer van het beleid wordt vormgegeven in het Programma Gedeeld Cultureel Erfgoed (hierna: PGCE), die iedere beleidsperiode wordt herzien. Daarnaast richt het PGCE zich op vastgestelde partners, zogenaamde focuslanden, waar Indonesië er sinds 2009 een van is.[191] Wat houdt dit programma in en hoe verhoudt het zich tot het ICB?

Vergelijkbaar met de LAMO en de Erfgoedwet, is het uitgangspunt van het ICB dat culturele instellingen zelf verantwoordelijk zijn voor de invulling van de door de overheid opgestelde richtlijnen en doelstellingen.[192] Omdat het PGCE onderdeel is van het ICB, dient het de beleidskaders te volgen die in het ICB opgesteld zijn. Dit betekent dat ook voor gedeeld erfgoed, hoe onverenigbaar dit ook klinkt, een rol is weggelegd in het versterken van het Nederlands economisch belang, in imagomanagement en cultuurdiplomatie, zoals in de vorige paragraaf is besproken. Doelstellingen in het ICB op gebied van erfgoed gingen over kennisuitwisseling, scholing, en ondersteuning bij het herbestemmen, beheren en toegankelijk maken van gedeeld erfgoed.[193] 'De focus zal liggen op […] de relatie met het economisch en buitenlandbeleid en de zichtbaarheid en herkenbaarheid van Nederland.'[194] Binnen deze kaders stelde de RCE de volgende doelstellingen op voor het PGCE:

> '[H]et duurzaam in stand houden van erfgoed, de zichtbaarheid en herkenbaarheid van Nederland, een nauwere samenwerking met andere (internationale) erfgoedprogramma's om kennis en middelen te delen en het koppelen van cultureel erfgoed aan economische belangen.'[195]

Als gedeeld erfgoed in het externe erfgoedbeleid in dienst staat van cultuurdiplomatieke doeleinden zoals het bevorderen van economische belangen, in hoeverre gaat het dan nog om erfgoed? Volgens Lauren Yapp is er een aantal redenen te noemen waarom er sprake is van erfgoeddiplomatie in het PGCE. Ten eerste was cultuurdiplomatie duidelijk in het ICB 2013-2016 (zie tekstvak *Doelstellingen Internationaal*

---

[191] Yapp, 'Define Mutual', 69, en Jean-Paul Corten, Martijn Manders en Bart Ankersmidt, *Shared Heritage Joint Future. SCH Program Overview 2009-2013* (Amersfoord 2014), 8.
[192] Rostenthal en Zijlstra, *Kamerbrief met visie op internationaal cultuurbeleid*, 1.
[193] Ibidem, 3.
[194] Idem.
[195] Rijksdienst voor Cultureel Erfgoed, 'Nieuwe termijn programma Gedeeld Cultureel Erfgoed' *De Erfgoedstem* 14 maart 2013. Digitaal beschikbaar via: https://erfgoedstem.nl/nieuwe-termijn-programma-gedeeld-cultureel-erfgoed/ (geraadpleegd 6 januari 2020).

Cultuurbeleid 2013-2016).[196] Ten tweede zou het hanteren van een beleid gericht op focuslanden indicatief zijn voor een instrumentalistische benadering van erfgoed: in 2013 beëindigde de RCE de samenwerking met Ghana omdat deze samenwerking niet lucratief genoeg zou zijn in tegenstelling tot de andere focuslanden.[197]

Dit punt wordt ook benoemd door toenmalig directeur van de RCE, Jean-Paul Corten, in de evaluatie van de eerste periode van het PGCE: er vindt alleen kennisuitwisseling plaats als de RCE er ook iets aan heeft, zodat de RCE zijn rol als kennisinstituut op gebied van erfgoed in het internationale veld kan versterken.[198] Deze quid pro quo houding zagen we ook in de samenwerking tussen de Nederlandse en Indonesische regering in de jaren '70: de Nederlandse regering ging alleen akkoord met de teruggave van culturele objecten uit Indonesië, indien zij hier iets voor terugkreeg.[199] Hierdoor krijgt 'gedeeld' cultureel erfgoed een transactionele waarde: in ruil voor (kennis over) 'ons' erfgoed, is Nederland in staat zijn invloedssfeer in de voormalige kolonie te vergroten.

Tot slot stelde Yapp dat erfgoed diplomatieke doelen dient, omdat er in een tijd van bezuinigingen op cultuur (zie paragraaf 4.2), in het bijzonder op instanties en musea gespecialiseerd in het koloniale verleden, flink werd geïnvesteerd in het PGCE.[200] Er werd zelfs besloten het PGCE wegens goede resultaten te verlengen in 2013-2016. Zo werd onderzoek naar het koloniale verleden in het binnenlandse publieke domein beperkt, terwijl activiteiten in het buitenland gericht op dit verleden werden uitgebreid.[201]

Hoewel dit in lijn is met het doel van cultuurdiplomatie in het algemeen (zie hoofdstuk 1), is het belangrijk te beseffen wat de implicaties van deze praktijk zijn. In het geval van de bilaterale relatie tussen Nederland en Indonesië leidt dit tot een poging om koloniale machtsverhoudingen in staat te houden. Tegelijkertijd is de dreiging van de Indonesische economische groei voelbaar: zowel handelsmissies als het ICB richten zich op het in standhouden van goede betrekkingen met Indonesië tegen het licht van de groeiende ASEAN-regio. Dit beleid zal de komende jaren nog voortgezet worden.

---

[196] Yapp, 'Define Mutual', 70.
[197] Idem.
[198] Jean-Paul Corten, 'Preface' in: Jean-Paul Corten, Martijn Manders en Bart Ankersmidt, *Shared Heritage Joint Future. SCH Program Overview 2009-2013* (Amersfoort 2014), 5.
[199] Zie hoofdstuk 2, pagina 29-32.
[200] Yapp, 'Define Mutual', 71.
[201] Ibidem, 72.

GEEN EINDE IN ZICHT

Het internationale cultuur- en erfgoedbeleid gericht op Indonesië kreeg in de beleidsperiode 2017-2020 in de vorm van een strategisch meerjarenplan. Volgens het meerjarenplan zou de grootste uitdaging in het buitenlands beleid de regionale koers van Joko Widodo op cultureel gebied zijn gecombineerd met de toename van het politieke belang van ASEAN.[202] Nederland wil de 'unieke positie' in Indonesië behouden en versterken 'om in de toekomst een positieve bijdrage te kunnen leveren aan het Nederlandse belang binnen een groeiende ASEAN-omgeving.'[203]

Hiermee sluit het meerjarenplan cultuur aan op het meerjarenplan ontwikkelingssamenwerking, dat in 2014 werd opgesteld in het kader van de *Joint Declaration on a Comprehensive Partnership*.[204] Dit document werd opgesteld tijdens de handelsmissie naar Indonesië in november 2013 door Mark Rutte en toenmalige Indonesische president Yudhoyono. Deze handelsmissie, en daarmee ook de *Joint Declaration* 2013, stond in het teken van het versterken van handel en economische samenwerking. Zo zei Rutte in een toespraak tijdens het zakendiner met Indonesië in Jakarta op 22 november 2013: 'The Netherlands can help steer Indonesia through the world of EU legislation and rules. […] Indonesia likewise can help the Netherlands access the ASEAN market.'[205] Hiermee wordt het cultuur- en erfgoedbeleid ook in het nieuwe beleid in dienst gesteld van Nederlandse diplomatieke doeleinden en economische belangen in de ASEAN-regio.

4.4 CONCLUSIE

Aan de hand van de overhandiging van de gouden kris afkomstig uit de collectie Nusantara werd duidelijk dat deze overdracht zich afspeelde in een handelscontext, in het bijzonder die van ASEAN. Nederland is dan wel de poort naar Europa voor Indonesië, Indonesië is voor Nederland de poort naar Azië. Tegelijkertijd bleek uit een analyse van het

---

[202] *Strategisch meerjarenplan cultuur 2017-2020. Indonesië* (Den Haag 1 februari 2017), 4.
[203] Ibidem, 5.
[204] *Joint Declaration by the Government of Indonesia and the Government of the Netherlands on a Comprehensive Partnership* (Jakarta 20 november 2013).
[205] *Toespraak Mark Rutte bij het Indonesië-Nederland zakendiner* (Jakarta 22 november 2013). Digitaal beschikbaar via: https://www.government.nl/documents/speeches/2013/11/21/speech-by-mark-rutte-at-the-indonesia-netherlands-business-dinner (geraadpleegd 4 januari 2020).

internationaal cultuurbeleid 2013-2016 dat deze overhandiging tijdens een handelsmissie in lijn is met de opgestelde beleidskaders. Sterker nog, het is een hoofddoelstelling van het Nederlands ICB dat cultuur wordt ingezet ter bevordering van Nederlandse economische belangen.

Dit hyperinstrumentalistische beleid heeft ook invloed op de manier waarop het erfgoedbeleid wordt vormgegeven: het ICB is immers het uitgangspunt van het PGCE. Hierdoor ontstaat er een dubbele ontkenning van het koloniale erfgoed: niet alleen wordt door de terminologie van 'gedeeld' erfgoed dit verleden geneutraliseerd, zoals besproken in het vorige hoofdstuk, het erfgoedbeleid draait ook niet om erfgoed an Sich maar om de economische en diplomatieke belangen van Nederland.

Wat betekent dit voor de manier waarop we de overhandiging van de gouden kris als symbool voor de teruggave van de van de collectie Nusantara kunnen begrijpen? Het komt er eigenlijk op neer dat de overhandiging van de kris niets met repatriëren te maken had, maar alles met het behartigen van Nederlandse economische en diplomatieke belangen in Indonesië als voet tussen de deur naar oprukkende economische grootmacht ASEAN.

CONCLUSIE

Aan de hand van de vraag: Wat is de functie van koloniaal erfgoed in bilaterale betrekkingen tussen de Nederlandse regering, in het bijzonder het Ministerie van Buitenlandse Zaken en Onderwijs, Cultuur en Wetenschappen, en de Republiek Indonesië in de teruggave van de Nusantara collectie tussen 2012-2018?, is het volgende duidelijk geworden.

In het eerste hoofdstuk hebben we vastgesteld dat er nog relatief weinig onderzoek gedaan is naar de manier waarop erfgoed in Nederland op gebied van internationale betrekkingen functioneert. Door de meest recente repatriatiekwestie in Nederland te ontvouwen, het gebruikte instrumentarium, betrokken instanties, en het discours van gedeeld erfgoed te analyseren hebben we inzicht gekregen in de verschillende doeleinden waarvoor cultureel erfgoed in Nederland gebruikt wordt. In dit concluderende hoofdstuk zullen de resultaten van dit onderzoek besproken en geïnterpreteerd worden. Daarnaast zal zij dienen om de hoofdvraag te beantwoorden. Tot slot zal er een aanbeveling gedaan worden voor een vervolgonderzoek.

DE HISTORISCHE INBEDDING VAN DE REPATRIATIE VAN DE COLLECTIE NUSANTARA

De repatriatie van de Nusantara collectie is in deze thesis historisch ingebed door onderzoek naar hoe de Nederlandse regering in het verleden met repatriatieverzoeken om is gegaan. Uit dit onderzoek in het tweede hoofdstuk werd duidelijk dat teruggaveclaims in de periode 1949-1978, in tegenstelling tot vandaag de dag, voornamelijk onder de verantwoordelijkheid van de Nederlandse regering viel. Sindsdien leken voornamelijk culturele instellingen verantwoordelijk te zijn voor dit proces. Tegelijkertijd zagen we ook dat de regering alleen teruggevraagde objecten wilde ‘overdragen’, indien zij hier iets voor terugkreeg. Dit was met name op gebied van ontwikkelingssamenwerking, bedoeld om de Nederlandse invloedssfeer in Indonesië te kunnen behouden en vergroten via soft power. Zo kon de Nederlandse overheid in 1970 het Erasmushuis op het terrein van de Nederlandse ambassade openen, en werd eind jaren ’70, begin jaren ’80 een samenwerking gestart op gebied van Nederlandse taalstudies op Indonesische universiteiten.

Op die manier bevond het cultureel erfgoed zich al bij de eerste grote teruggaven aan Indonesië in een politiek diplomatiek speelveld. Er werd alleen tot teruggave overgegaan, indien deze het Nederlands nationaal belang zou dienen. Daarnaast werd er niet gesproken over repatriatie of teruggave, maar over 'overdracht'. Hierdoor bleef een erkenning van de koloniale connotaties van het cultureel erfgoed uit. Door deze ontkenning en de eerdergenoemde quid pro quo houding, is in hoofdstuk twee beargumenteerd dat de eerdere teruggaven niet principieel van aard waren. Hoewel de laatste grote teruggave ruim veertig jaar geleden plaatsvond, is deze houding ten opzichte van teruggaven van koloniaal erfgoed nog niet veranderd.

HET CULTUREEL NATIONALISTISCHE DISCOURS VAN GEDEELD ERFGOED

Het langdurig proces van het zoeken naar een nieuwe bestemming voor de collectie Indonesische etnografica, beelddragers en documenten van Volkenkundig Museum Nusantara waarin vanwege financiële voordelen gedacht werd aan repatriatie, stond in het derde hoofdstuk centraal. Er werd beargumenteerd dat cultureel erfgoed, ook gedeeld erfgoed, gezien werd als vormend onderdeel van de nationale identiteit. Dit is getypeerd als een cultureel nationalistisch discours van erfgoed. Dit discours werd geïnstitutionaliseerd in de Erfgoedwet, opgesteld door het Ministerie van OCW, en de LAMO van de Museumvereniging. Hierin werd bepaald dat objecten in geval van vervreemding getoetst moesten worden op beschermwaardigheid. Op deze manier konden objecten belangrijk voor de nationale culturele identiteit behouden blijven voor het Nederlandse publieke domein. Deze beschermwaardige objecten worden per wet bepaald overgedragen aan de Rijkscollectie, die in het geval van Indonesische etnografica beheerd wordt door het NMVW.

Het projectteam verantwoordelijk voor de herbestemming van de collectie Nusantara dienden zich aan deze wet- en regelgeving te houden. Dit betekende dat ook de collectie Nusantara getoetst werd op beschermwaardigheid. Hoewel deze toetsing onafhankelijk dient plaats te vinden, is in hoofdstuk drie aangetoond dat dit niet het geval was. Het NMVW als beheerder van de Rijkscollectie was in de positie dit toetsingsproces te beïnvloeden. Niet alleen stelde het samen met de RCE de kaders voor de beschermwaardigheidstoets op, het NMVW was ook bij de toetsing zelf aanwezig. Hierdoor was eerder sprake van een selectie dan een toetsing.

Dit leidde tot controversiële beschermwaardigheidsverklaringen, zoals dat van de trofeeschedels uit het legaat van Martin Piers. Het bezitten van menselijke resten staat namelijk zowel nationaal als internationaal ter discussie. Behalve als het als beschermwaardigheid wordt verklaard: dan wordt het fundamenteel voor de Nederlandse identiteit. Nederland had uiteindelijk eerste keuze over het erfgoed van Indonesië, terwijl Indonesië bij wet vastgelegd pas tweede keuze had uit niet-beschermwaardige restanten.

Daarbovenop beschouwt de cultuursector, zowel de museumsector als Ministerie van OCW en de RCE, de collectie Nusantara als 'gedeeld' erfgoed, waarmee gedeeld eigenaarschap geclaimd wordt. Tegelijkertijd stellen de Erfgoedwet en LAMO dat beschermwaardige objecten niet vervreemd mogen worden. Hoe kan gedeeld erfgoed ineens bij wet nationaal eigendom worden? Zoals Lauren Yapp aantoonde, is 'gedeeld' erfgoed eigenlijk koloniaal erfgoed in Nederlands bezit. Zodoende is koloniaal erfgoed, ook in een repatriatie, in de eerste plaats nationaal eigendom.

GEDEELD ERFGOED IN DIENST VAN NATIONALE BELANGEN

In de binnenlandse cultuursector staat cultureel gedeeld erfgoed in dienst van het behouden en beschermen van de nationale culturele identiteit. In de buitenlandse cultuursector krijgt gedeeld erfgoed echter een andere functie: daarin staat het in dienst van politieke, economische en diplomatieke belangen van Nederland in het buitenland. Deze erfgoeddiplomatie is onderdeel van het internationaal cultuurbeleid, dat is opgesteld met oog op de groeiende ASEAN-regio, waarin Indonesië een belangrijke speler is. Dat betekent dus dat de Nederlandse regering kaders heeft opgesteld waarin bepaald is dat gedeeld erfgoed in dienst staat van andersoortige belangen, namelijk politieke en economische. Oftewel, in het ICB wordt cultuur, en tegenstrijdig genoeg ook gedeeld erfgoed, gezien als exportproduct dan wel beïnvloedingsmiddel. Dit is in hoofdstuk vier getypeerd als een hyperinstrumentalistisch beleid, wat tot gevolg heeft dat gedeeld erfgoed slechts evenveel waard is als de opbrengst van het beleid. Door het hyperinstrumentalistische beleid en terminologie gedeeld erfgoed, ontstaat er dus een dubbele ontkenning van het koloniale verleden verbonden aan het betreffende erfgoed.

De transactionele benadering van erfgoed als gevolg van het hyperinstrumantalistische beleid van het Ministerie van BuZa heeft consequenties voor hoe we overhandiging van de gouden kris tijdens de handelsmissie naar Indonesië kunnen

begrijpen. Tijdens deze overhandiging werd gedeeld erfgoed gebruikt in een handelscontext, in het bijzonder dat van ASEAN-omgeving waarin Indonesië een centrale speler is. Via deze vorm van erfgoeddiplomatie wil Nederland dus zijn invloedssfeer in de wereld vergroten en specifiek in Indonesië. Deze overhandiging had zoals in hoofdstuk vier beargumenteerd is, dan ook niets te maken met repatriëren, maar alles met het behartigen van politieke en economische belangen van Nederland.

Wat opvalt is dat er weinig samenhang is tussen hoe er in de binnenlandse cultuursector wordt omgegaan met gedeeld erfgoed en in het externe cultuurbeleid. Waar het binnenland zich richt op het beschermen van gedeeld erfgoed als zijnde nationaal erfgoed via de Erfgoedwet en LAMO, wordt gedeeld erfgoed in het buitenland juist ingezet in het bevorderen van internationale betrekkingen. In het bijzonder is er binnen de beleidskaders een rol voor erfgoed weggelegd in het creëren van positieve relaties met partners voor handelsdoeleinden. Waar in het ICB gedeeld erfgoed gezien wordt als exportproduct, wordt binnen de Nederlandse grenzen een instrumentarium ingezet om te voorkomen dat gedeeld erfgoed het land verlaat. Dit is niet alleen illustratief voor de holle frase van gedeeld erfgoed zoals besproken door Lauren Yapp, maar verklaard ook de conflicterende wijze waarop beide ministeries, zijnde OCW en BuZa, met de collectie Nusantara zijn omgegaan.

REPATRIATIE, TERUGGAVE OF OVERDRACHT?

Nu in kaart is gebracht hoe cultureel erfgoed functioneert binnen het Ministerie van OCW, de museumsector en het Ministerie van BuZa in de bilaterale betrekkingen met Indonesië, blijft nog een vraag onbeantwoord: is er in de repatriatie van de collectie Nusantara wel sprake van een repatriatie? Zoals in de inleiding is besproken, is repatriëren is niet zomaar teruggeven. Het heeft ook een immateriële, emotionele kant: het is een symbolische handeling van wederzijds respect gericht op het herstellen van, in dit geval, koloniale banden. Wanneer we naar de hierboven gepresenteerde data kijken, kan gesteld worden dat er eerder sprake lijkt te zijn van een overdracht van de collectie Nusantara. Ten eerste was de repatriatie in de eerste instantie al niet principieel: repatriatie was immers de goedkoopste manier om de collectie Nusantara te herbestemmen. Daarnaast werd Indonesië dankzij de Erfgoedwet en de LAMO op de tweede plaats gesteld in de selectie van de Indonesische etnografica uit de collectie. Uit de analyse van de overhandiging van

de gouden kris, die diende als symbolische afsluiting van de repatriatie, bleek dat eigenlijk de economische en politieke belangen van Nederland centraal stonden.

Tot slot is er nog de kwestie van de terminologie 'gedeeld' erfgoed, dat zowel in het binnen- als buitenlands discours van erfgoed gebruikt wordt. Hoewel de interpretatie verschilt, wordt in beide gevallen 'gedeeld' gebruikt om gedeeld eigenaarschap te veinzen, en te verhullen dat het om koloniaal erfgoed in Nederlands bezit gaat. Maar een repatriatie van gedeeld erfgoed is onverenigbaar. Hetzelfde geldt voor een teruggave. Er zijn dus twee elementen die de immateriële dimensie van repatriatie ondermijnen, namelijk 1) de hyperinstrumentele kijk en 2) de claim op gedeeld erfgoed.

We kunnen dus beargumenteren dat er eerder sprake is van een overdracht: Nederland heeft de collectie Nusantara gebruikt voor nationaal eigenbelang en uiteindelijk zijn eigenaarschap van het Indonesisch erfgoed in het repatriatieproces niet afgestaan. De repatriatie van de collectie Nusantara kan dus eigenlijk begrepen worden als de overdracht van gedeeld erfgoed aan de voormalige kolonie Indonesië. De 'unieke' repatriatie van de collectie Nusantara kan zodoende op dezelfde lijn geplaatst worden als de repatriatie van de lombokschatten en de Prajñaparamita uit 1977-78. Concluderend kan gesteld worden dat dit onderzoek naar de repatriatie van de koloniale collectie Nusantara heeft laten zien dat koloniale machtsverhoudingen tussen Nederland en Indonesië nog steeds actueel zijn.

BEPERKINGEN EN AANBEVELINGEN

In dit onderzoek lag de nadruk op de verschillende manieren waarop het Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschappen en Buitenlandse Zaken met gedeeld cultureel erfgoed omgaan. Dit onderzoek beperkte zich tot één casus, de repatriatie van de collectie Nusantara. Door deze repatriatie te onderzoeken, konden zowel binnen- als buitenlandse erfgoednetwerk onderzocht worden. Hierin is vooral gekeken naar wetgeving en beleidstukken. Hierdoor zijn veel factoren en partijen, in zowel het binnen- als buitenland buiten beeld gebleven. Zo zou er nog onderzoek gedaan kunnen worden naar de rol van Indonesische regering en het Museum Nasional te Jakarta. Zoals uit hoofdstuk drie is gebleken, schiet onze kennis over deze kant van het verhaal nog tekort.

Hetzelfde geldt ook voor ons begrip van cultuurdiplomatie in Nederland. In hoofdstuk 1 zagen we dat cultuur- en erfgoeddiplomatie op dit moment een veelbesproken onderwerp is in erfgoedstudies. Tegelijkertijd wordt dit soort onderzoek naar de

Nederlandse erfgoed- en cultuursector nog weinig uitgevoerd. Ook in dit onderzoek is slechts een klein onderdeel, met name het beleidsmatige aspect, van cultuurdiplomatie in kaart gebracht. In een vervolgonderzoek zou hier dieper op kunnen worden ingegaan. Een interessante casus voor vervolgonderzoek zou het doorlopende project van de Indonesische spoorwegen zijn. Dit project is onderdeel van het Programma Gedeeld Cultureel Erfgoed van de RCE. In dit project werken de Nederlandse ambassade in Jakarta, het Atelier Spoorbouwmeester, de Reinwardt Academie, museumadviesbureau TiME en het Tropenmuseum samen met het Indonesische spoorwegbedrijf PT Kerata Api in de renovatie van het Spoorwegmuseum te Ambarawa op Java. Hoe kunnen we deze samenwerking als vorm van cultuurdiplomatie begrijpen? Dit vervolgonderzoek kan bijdragen aan een beter begrip van Nederlandse cultuurdiplomatie in de voormalige kolonie Indonesië.

LIJST MET AFKORTINGEN

1975 Joint Recommendations	*Joint Recommendations by the Dutch and Indonesian Team of Experts Concerning Cultural Cooperation in the Field of Museums and Archives Including Transfer of Objects*
2013 Joint Declaration	*Joint Declaration by the Government of Indonesia and the Government of the Netherlands on a Comprehensive Partnership.*
ASEAN	Association of Southeast Asian Nations
DCV	Directie Culturele Samenwerking en Voorlichting Buitenland
DOA	Directie Azië en Oceanië
DOA/IN	Directie Azië en Oceanië/Indonesië
ICB	Internationaal Cultuurbeleid
LAMO	Leidraad Afstoting Museale Objecten
Ministerie BuZa	Ministerie voor Buitenlandse Zaken
Ministerie OCW	Ministerie voor Onderwijs, Cultuur en Wetenschappen
Ministerie CRM	Ministerie voor Cultuur, Recreatie en Maatschappelijk Werk
NMVW	Nationaal Museum van Wereldculturen
PGCE	Programma Gedeeld Cultureel Erfgoed
RCE	Rijksdienst voor Cultureel Erfgoed

BIBLIOGRAFIE

BRONNEN

ARCHIEFMATERIAAL

Nationaal Archief, Den Haag, Ministerie van Buitenlandse Zaken: Code-archief 1945-1954, nummer toegang 2.05.117, inventarisnummer 13008.

Nationaal Archief, Den Haag, Ministerie van Buitenlandse Zaken: Code-archief 1945-1954, nummer toegang 2.05.117, inventarisnummer 13009.

Nationaal Archief, Den Haag, Ministerie van Buitenlandse Zaken: Code-archief 1945-1954, nummer toegang 2.05.117, inventarisnummer 130010.

Nationaal Archief, Den Haag, Ministerie van Buitenlandse Zaken: Code-archief 1955-1964, nummer toegang 2.05.118, inventarisnummer 13030.

Nationaal Archief, Den Haag, Ministerie van Buitenlandse Zaken: Code-archief 1975-1984, nummer toegang 2.05.330, inventarisnummer 10266.

Nationaal Archief, Den Haag, Nederlandse Ambassade in Indonesië (standplaats Jakarta), nummer toegang 2.05.188, inventarisnummer 602.

Nationaal Archief, Den Haag, Ministerie van Buitenlandse Zaken: Code-archief 1975-1984, nummer toegang 2.05.330, inventarisnummer 10146.

BELEIDSSTUKKEN

Joint Declaration by the Government of Indonesia and the Government of the Netherlands on a Comprehensive Partnership (Jakarta 20 november 2013).

Beleidskader internationaal cultuurbeleid 2017-2020 (Den Haag 2017).

Bussemaker, M. en Van der Steur, G.A., *Erfgoedwet* (Den Haag 9 december 2015). Beschikbaar via https://wetten.overheid.nl/BWBR0037521/2016-07-01#Hoofdstuk4_Paragraaf4.2 (geraadpleegd 5 december 2019).

Kamerbrief van de Minister van Buitenlandse Zaken, *Modernisering Nederlandse diplomatie* (Den Haag 8 april 2011).

Minister van Buitenlandse Zaken dr. U. Rosenthal en Staatssecretaris van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap Halbe Zijlstra, *Kamerbrief met visie op internationaal cultuurbeleid* (Den Haag 24 april 2012).

Museumvereniging, *LAMO 2016* (december 2015) Digitale publicatie.

Multi-Annual Strategic Plan. Update Development Cooperation of the Multi-Annual Policy Framework 2014-2017, Indonesia (Jakarta oktober 2013).

Statement from the Benin Dialogue Group (Leiden 19 oktober 2018).

Stichting Nationaal Museum van Wereldculturen, *Principles and Process for adresssing claims for the Return of Cultural Objects* (Leiden 7 maart 2019).

Strategisch meerjarenplan Cultuur 2017-2020. Indonesië (Den Haag 1 februari 2017).

KRANTENARTIKELEN

Anoniem, 'Waar zijn de Wajanpoppen?' *NRC* 13 november 2015.

Bartels, R., 'De kracht van cultuur. Wajangpoppen uitgeleend aan Jakarta' Persbericht mei 2005.

Coul, F. op de, 'Oproep van Secretaris-Generaal van de UNESCO. Kunst terug uit ballingschap?' *Brabants Dagblad* 13 januari 1979.

Groen, L., 'Teruggeven roofkunst is redelijk', *De Gooi- en Eemlander* 31 maart 2018.

Köhlers, F., 'De bezem door het depot', *Elsevier Weekblad* 70 (2014) 48, 82.

Lange, H. de, 'Musea, geef die koloniale kunst terug' *Trouw* 27 mei 2017.

Toebosch, T., 'Gevoelig erfgoed; steeds meer westerse landen geven koloniaal erfgoed terug aan landen waar het vandaan komt.' *Elsevier Weekblad* 9 juni 2018, 70.

Walsum, S. van, 'In de aanbieding: Koloniale kunst' *De Volkskrant* 6 juni 2018.

TOESPRAKEN

Toespraak van Minister-President Rutte in het parlement van Indonesië (Jakarta 23 november 2016). Digitaal beschikbaar via: https://www.rijksoverheid.nl/documenten/toespraken/2016/11/23/speech-minister-president-rutte-in-het-parlement-van-indonesie (geraadpleegd 20 december 2019).

Toespraak Mark Rutte bij het Indonesië-Nederland zakendiner (Jakarta 22 november 2013). Digitaal beschikbaar via: https://www.government.nl/documents/speeches/2013/11/21/speech-by-mark-rutte-at-the-indonesia-netherlands-business-dinner (geraadpleegd 4 januari 2020).

LITERATUUR

Ang, I., Yudhishthir Raj Isar en Phillip Mar, 'Cultural Diplomacy: Beyond the National Interest?', *International Journal of Cultural Policy* 21 (2015) 4, 365-381.

Angouri, J., Marina Paraskevaidi en Ruth Wodak, 'Discourse of Cultural Heritage in Times of Crises: The Case of the Parthenon Marbles', *Journal of Sociolinguistics* 21 (2017) 2, 208-237.

Berckel-Smit, F. van, 'Het herbestemmingsproces van cultureel erfgoed. De invloed van beleidsnetwerken op het herbestemmingsbeleid van de Nusantara-collectie' (2018), master thesis.

Beurden, J. van, *The Return of Cultural Historical Treasures* (Leiden 2012).

Beurden, J. van, *Treasures in Trusted Hands: Negotiating the Future of Colonial Cultural Objects* (Leiden 2017).

Beurden, J. van, *Herplaatsing Collectie voormalig Museum Nusantara Delft 2013 – 2018. Lering en vragen* (2018) digitale publicatie beschikbaar via: https://collectie-nusantara.nl/#/query/6ce874ef-d523-43ea-a294-5568d23d326a (geraadpleegd 28 december 2018).

Bloembergen, M. en Martijn Eickhoff, 'Exchange and the Protection of Java's Antiquities: A Transnational Approach to the Problem of Heritage in Colonial Java', *The Journal of Asian Studies* 72 (2013) 4, 893-916.

Corten, J. P., Martijn Manders en Bart Ankersmidt, *Shared Heritage Joint Future. SCH Program Overview 2009-2013* (Amersfoort 2014).

Cuno, J., 'Culture War. The Case Against Repatriating Museum Artifacts' *Foreign Policy* 93 (2014) 6, 119-124, 126-129.

Drieënhuizen, C., 'Mirrors of Time and Agents of Action. Indonesia's Claimed Cultural Objects and Decolonization 1947-1978', *Low Countries Historical Review* 113 (2018) 2, 91-104.

El-Gendi, L. S., 'Illusory Borders: The Myth of the Modern Nation-State and Its Impact on the Repatriation of Cultural Artifacts', *John Marshall Review of Intellectual Property* 15 (2016) 3, 487-521.

Erfgoed Delft en NMVW, *De collectie Nusantara. Een nieuwe toekomst,* Delft 27 mei 2014, 6. Projectplan.

Feikert, C., 'Repatriation of Historic Human Remains: United Kingdom' *The Law Library of Congress* (versie 6 september 2015) https://www.loc.gov/law/help/repatriation-human-remains/united-kingdom.php (geraadpleegd 23 december 2019).

Fiskesjö, M., 'Global Repatriation and "Universal" Museums', *Anthropology News,* maart 2010.

Flowerdew, J. en John. E. Richardson (red.), 'Introduction', in: Idem, *The Routledge Handbook of Critical Discourse Analysis* (Londen 2017) Ebook.

Goff, P. M., 'Chapter 23. Cultural Diplomacy', in: Andrew F. Cooper, Jorge Heine en Ramesh Thakur, *The Oxford Handbook of Modern Diplomacy* (Oxford 2013), 419-435.

Hadley, S. en C. Grey, 'Hyperinstrumentalism and Cultural Policy: Means to an End or an End to Meaning?' *Cultural Trends* 26 (2017) 2, 95-106.

'Herbestemming Collectie Museum Nusantara' (versie onbekend) https://nusantara-delft.weebly.com/project.html (geraadpleegd 3 januari 2019).

Huang, Shu-Mei en Hyun-Kyung Lee, 'Difficult heritage diplomacy? Re-articulating places of pain and shame as world heritage in northeast Asia', *International Journal of Heritage Studies* 25 (2018) 2, 143-159.

Keurs, P. ter, 'Collecting in the Colony. Hybridity, Power and Prestige in the Netherlands East Indies', *Indonesia and the Malay World* 37 (2009) 108, 147-161.

Legêne, S. en E. Postel-Coster, 'Isn't it all Culture? Culture and Dutch Development Policy in the Post-Colonial Period', in: J.A. Nekkers en P.A.M. Malcontent, *Fifty Years of Dutch Development Cooperation 1949-1999* (Den Haag 2000) 271-288.

Leur, J. L. W. van, *De Indische Instelling in Delft: Meer dan een opleiding tot bestuursambtenaar. 125 jaar verzamelen* (Delft 1989).

McLaughin, R., 'The Native American Graves Protection and Repatriation Act: Unresolved Issues Between Material Culture and Legal Defintions', *University of Chicago Law School Roundtable* 3 (1996) 2, 767-790.

Merryman, J.H., 'Two Ways of Thinking about Cultural Property', *The American Journal of International Law* 80 (1986) 4, 831- 853.

Meskell, L., *A Future in Ruins. UNESCO, World Heritage and a Dream of Peace* (Oxford 2018).

Nye, J., 'Soft Power', *Foreign Policy* 80 (1990), 153-171.

Schuster, P., 'Treasures of the World Culture in the Public Museum' *ICOM NEWS* 1 (2004), 4-5.

Scott, C., 'Sharing the divisions of the colonial past: an assessment of the Netherlands-Indonesia shared cultural heritage project, 2003–2006' *International Journal of Heritage Studies* 20 (2014) 2, 181-195.

Smith, L., *Uses of Heritage* (New York/Londen 2006).

Talbert, L. R., 'Native American Graves Protection and Repatriation Act: Requiring Federal Recognition Digs its Own Grave', *American Indian Law Review* 37 (2012) 1, 171-202.

Wengen, G. van, 'Indonesian Collections at the National Museum of Ethnology in Leiden' in: Reimar Schefold en Han F. Vermeulen (red.), *Treasure Hunting? Collectors and Collections of Indonesian Artefacts* (Leiden 2002) 81-108.

Wentholt, A., *Nusantara. Highlights from Museum Nusantara Delft* (Delft 2014).

Winter, T., 'Heritage Diplomacy', *International Journal of Heritage Studies* 21 (2015) 10, 997-1015.

Yapp, L., 'Define Mutual: Heritage diplomacy in the Postcolonial Netherlands', *Future Anterior* 13 (2016) 1, 67-81.

Zoetbrood, N., Rokhaya Seck en Lauren Fabels, 'Kasten vol schuldgevoel. Wat te doen met schedels en botten uit de koloniale tijd?' *Vrij Nederland* 3 maart 2018.

OVERIGE

Museum Volkenkunde, 'De ontzameling van Museum Nusantara' (versie onbekend) https://www.volkenkunde.nl/nl/zien-en-doen/activiteiten/de-ontzameling-van-museum-nusantara (Geraadpleegd 21 oktober 2019).

Museum Volkenkunde, 'De ontzameling van Museum Nusantara. Een uitzonderlijk proces' Symposium te Museum Volkenkunde, Leiden 7 juni 2018. Digitaal beschikbaar via: https://www.youtube.com/watch?v=oClR5Fud7fs (geraadpleegd 19 september 2019).

Nationaal Museum van Wereldculturen, 'Deelcollectie Indonesië'. Beschikbaar via digitale database: https://collectie.wereldculturen.nl/#/query/752a4a83-6b40-4838-be87-a92d57ee2784 (geraadpleegd 9 januari 2020).

Onbekend, '23 apr 2005 - Wayang Revolusi, Widosari & Dhalang Joko Susilo' (versie 4 februari 2005) http://www.gamelanhuis.nl/wayang-revolusi-widosari-dhalang-joko-susilo/ (geraadpleegd 21 oktober 2019).

Rijksdienst voor Cultureel Erfgoed, 'Erfgoedwet' (versie onbekend) https://www.cultureelerfgoed.nl/onderwerpen/erfgoedwet (geraadpleegd 19 november 2019).

Rijksdienst Cultureel Erfgoed, 'Wat is gedeeld erfgoed?' (versie onbekend) https://cultureelerfgoed.nl/dossiers/gedeeld-cultureel-erfgoed/wat-is-gedeeld-cultureel-erfgoed (Geraadpleegd 5 januari 2019).

Rijksoverheid, 'Bezoek aan Indonesië en Singapore' (versie 24 november 2016) https://www.rijksoverheid.nl /actueel/nieuws/2016/11/21/kabinetsdelegatie-bezoekt-indonesie (Geraadpleegd 16 oktober 2019).

Rijksdienst voor Cultureel Erfgoed, 'Nieuwe termijn programma Gedeeld Cultureel Erfgoed' *De Erfgoedstem* 14 maart 2013. Digitaal beschikbaar via: https://erfgoedstem.nl/nieuwe-termijn-programma-gedeeld-cultureel-erfgoed/ (geraadpleegd 6 januari 2020).

Rijksdienst voor Cultureel Erfgoed, 'Restitutiebeleid' (versie onbekend) https://www.cultureelerfgoed.nl/ onderwerpen/restitutiebeleid (Geraadpleegd 16 oktober 2019).

Sampeliling, A, R., 'A Big Plan for Indonesia's National Museum' *Global Indonesian Voices* (versie 16 juli 2017) http://www.globalindonesianvoices.com/30728/a-big-plan-for-indonesias-national-museum/ (geraadpleegd 9 december 2019).